

**Od izbora do mrtve tačke:
geneza opsade Sarajeva, 1990-1994.**

Dr Robert J. Donia
Centar za ruske i istočnoevropske studije
Univerzitet Michigan
SAD

IZJAVA VJEŠTAKA
U PREDMETU IT-98/29/1
TUŽILAC PROTIV DRAGOMIRA MILOŠEVIĆA
U SKLADU S PRAVILOM 94*bis*

decembar 2006.

Robert J. Donia

Sadržaj

Kratice	ii
Uvod	1
Narodi i nacionalizam: Sarajevo i višestranački izbori 1990.	2
Kampanja SDS-a za regionalizaciju	7
Vojne pripreme	13
Put prema bosanskoj nezavisnosti, otcjepljenje Srba i rat	17
Srpska vizija Sarajeva	22
Stezanje obruča	28
Sarajevo i opsada Sarajeva u međunarodnom fokusu	29
Zaključak	35
Bilješke na kraju teksta	36
Dodatak A : CV Roberta J. Donie	54
Dodatak B: Tabele	59
Dodatak C: Mape	60

5454

Kratice

ARBiH	Armija Republike Bosne i Hercegovine
BHS	bosanski-hrvatski-srpski
BiH	Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina
HDZ	Hrvatska demokratska zajednica
HVO	Hrvatsko vijeće obrane
JNA	Jugoslavenska narodna armija
KJEZ	Konferencija Evropske zajednice o Jugoslaviji
MKBJ	Medunarodna konferencija o bivšoj Jugoslaviji
MUP	Ministarstvo unutrašnjih poslova
SAO	Srpska autonomna oblast
SDA	Stranka demokratske akcije (najveća nacionalna stranka bosanskih muslimana)
SDS	Srpska demokratska stranka
SFRJ	Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
TO	Teritorijalna odbrana
UNPROFOR	Zaštitne snage Ujedinjenih nacija
VOMP	Vance-Owenov mirovni plan
VRS	Vojska Republike Srpske

Uvod

Ovaj izvještaj donosi historijsku pozadinu i politički i vojni kontekst događaja koji se navode u optužnici MKSJ-a br. IT-98-29/1, Tužilac protiv Dragomira Miloševića. Moj izvještaj usredsređuje se na događaje od novembra 1990. (kada su višestranački izbori na vlast doveli nacionaliste) do avgusta 1994., odnosno do početka perioda koji obuhvata optužnica protiv generala Miloševića. Iz ovih hronoloških okvira izlazim samo kada zadirem u pozadinu kolektivnih i pojedinačnih figura koje su igrale ključne uloge u događajima nakon 1990. Podijelio sam svoje izlaganje na devet tematskih cjelina (vidi "Sadržaj"), uključujući ovaj uvod i zaključak, dok sam događaje prezentirao hronološki kako bi bili što je više moguće konsistentni s tematskom organizacijom.

Ovaj izvještaj temelji se na materijalima studijske biblioteke Univerziteta Michigan, autorove lične biblioteke, dokumenata kojima raspolaže Kancelarija tužioca MKSJ-a, te određenim dokumentima uvrštenim u dokazni materijal u predmetima koji su prethodno vođeni pred pretresnim vijećima MKSJ-a. Takođe sam crpio materijale iz svoje već objavljene istorije grada: *Sarajevo: biografija* (London, Hurst & Co. i Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, 2006.)

Bilješke na kraju teksta sadrže izvore iz kojih su uzimani citati, original teksta na BHS-u (tamo gdje je dostupan), citate koji se navode u glavnom tekstu izvještaja, definicije određenih termina, te objašnjenja. Služio sam se engleskim prijevodima koje su pripremili prevodioci MKSJ-a tamo gdje sam ih mogao naći, dok su u preostalim slučajevima prijevodi moji. Kratice koje se koriste u tekstu otisnute su masnim slovima tamo gdje se po prvi put spominju. U Dodatku "A" nalazi se autorov Curriculum Vitae. Dodatak "B" sastoji se od tabela koje se spominju u narativnom dijelu teksta, dok Dodatak "C" čine mape.

Narodi i nacionalizam: Sarajevo i višestranački izbori 1990.

Godine 1990. pao je komunizam u istočnoj Evropi i Sovjetskom Savezu i širom regiona održani su višestranački izbori. U Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji (**SFRJ**) izbori nikada nisu sazvani u cijeloj zemlji, već su skupštine s komunistima u većini u svakoj od šest republika zakazale višestranačke izbore u različito vrijeme 1990. Najprije se glasalo u Hrvatskoj i Sloveniji u aprilu i maju 1990., da bi zatim u novembru i decembru 1990. uslijedili izbori i u drugim republikama. U Socijalističkoj Republici Bosni i Hercegovini (dalje u tekstu "BiH") tri nacionalne stranke odnijele su uvjerljivu pobjedu na izborima u novembru 1990. porazivši desetke drugih stranaka koje su osnovane i registrovane u prethodnim mjesecima.¹ Svaka od tri vodeće nacionalne stranke oslanjala se gotovo isključivo na podršku pripadnika jednog od "narod" u BiH.² Srpska demokratska stranka (**SDS**) osvojila je glasove većine Srba, Hrvatska demokratska zajednica (**HDZ**) dobila je podršku većine Hrvata, a Stranku demokratske akcije (**SDA**) podržavala je većina bosanskih Muslimana, čiji vode su 1993. za svoju naciju usvojili termin "Bošnjak". Tri vodeće nacionalne stranke tokom 90-tih godina ostale su na čelu svojih nacija u BiH tokom rata (1992-1995.) i u poslijeratnom razdoblju, sve dok sve tri nisu izgubile vodeći položaj pred ostalim nacionalnim strankama na izborima u oktobru 2006.

Hrvati, Srbi i bosanski Muslimani u BiH nastali su migracijom Slavena prema jugoistoku Evrope od petog do osmog stoljeća nove ere. Govorili su bosanskim, hrvatskim i srpskim (**BHS**) jezikom koji su danas i službeno priznati kao tri zasebna jezika, inače vrlo bliska jedan drugom i posve međusobno razumljiva, do te mjere da su se dobrim dijelom 20. stoljeća smatrali jedinstvenim srpskohrvatskim jezikom.³ (Jedna nedavna studija opisuje BHS kao "zajedničko jezično jezgro koje dijele bosanski, hrvatski i srpski" zaključujući kako je riječ o "istovremeno jednom i više no jednom jeziku".⁴ Pripadnici svake od pomenutih grupa pridržavali su se svojih vjerskih običaja kao ključnog razlikovnog elementa naspram drugim grupama: Srbi su prakticirali srpsku pravoslavnu vjeru, hrvati katoličanstvo, a bosanski Muslimani islam. Tokom "nacionalnih preporoda" koji su se redali od kraja 18. do druge polovine 20. stoljeća, pripadnici svake od tih vjerskih zajednica prihvatili su svjetovne nacionalne identitete i razvili političke programe pod sekularnim vodama.⁵ U 20. stoljeću mnogi pripadnici iz redova svake od pomenutih grupa odrekli su se bilo kakvog organiziranog oblika vjere zadržavajući (a u nekim slučajevima i osnažujući) istodobno svoj nacionalni identitet. Stoga BiH predstavlja paradoksalan sklop sastavljen od triju vodećih nacija koje se međusobno razlikuju vjerskom pripadnošću i naslijeđem, ali čiji pripadnici se uglavnom drže svjetovne linije i u politici i u svakodnevnom životu.

Prema Popisu stanovništva iz 1991. pripadnici svih triju skupina živjeli su u većini dijelova Bosne i Hercegovine u nacionalno nehomogenim sredinama. U ruralnim, pak, područjima mnogi su živjeli u jednonacionalnim selima, no i ta su sela bila uglavnom u blizini ili nadohvat naselja gdje su živjeli pripadnici drugih nacija. S izuzetkom nekoliko područja u BiH, bilo je naprosto nemoguće povući na karti liniju razgraničenja i definisati neki teritorij na kojem bi živjeli pripadnici isključivo jedne nacionalne skupine. Štaviše, niti jedna od tri glavne nacionalne skupine nije bila ograničena samo na Bosnu i Hercegovinu. Više Hrvata i Srba živjelo je u susjednim

republikama nego u BiH. Većina Hrvata živjela je u susjednoj Republici Hrvatskoj, dok je većina Srba živjela u republikama Srbiji i Crnoj Gori, a još dodatnih 600.000 Srba živjelo je u Republici Hrvatskoj. Većina bosanskih Muslimana obitavala je u Bosni i Hercegovini, ali ih je značajan broj takođe živio (i dan-danas živi) u Sandžaku, to jest na području jugoistočno od BiH koje razgraničuje republike Srbiju i Crnu Goru.

Sarajevo, glavni i najveći grad BiH, otjelovljenje je etničke šarolikosti te republike. Prva naselja u dolini gdje je smješteno Sarajevo datiraju još iz predrimskih vremena, a područje je bilo još odonda kontinuirano naseljeno, s tim što su gradski urbani centar na sadašnjoj lokaciji razvili prvenstveno službenici Otomanskog Carstva sredinom 15. stoljeća. Sarajevo se uglavnom razvijalo pod tri različite uprave: otomanskom (uglavnom od 1460. do 1600.), austrougarskom (1878-1918.) i pod komunističkom Jugoslavijom (1945-1990.). Od manje od sto hiljada 1945., grad je do 1990. narastao na pola miliona stanovnika. Smješten u uskoj dolini koja se proteže sa istoka na zapad duž rijeke Miljacke koja se širi na svojem zapadnom kraju, Sarajevo se do 1990. proširilo na zapad preko velikog platoa poznatog kao Sarajevska visoravan, te gore prema brdima koja okružuju nekadašnji otomanski grad. Uporodo s rastom gradskog urbanog jezgra još brže je rasla njegova politička važnost, a i sam grad je rastao i širio se još bržim tempom. Kao što to prikazuje Mapa 1, grad se 1990. sastojao od deset opština. Šest općina: Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo, Novi Grad, Vogošća i Ilidža bile su već stoljećima dio grada ili su pak urbanizirane tokom 20. stoljeća. Preostale četiri opštine: Pale, Ilijaš, Hadžići i Trnovo inkorporisane su u grad 1977. Te četiri periferne opštine činili su uglavnom ruralni i brdoviti tereni i bile su još rjeđe naseljene od gradskog jezgra. Uzete zajedno, periferne opštine su 1991. činile tri četvrtine gradske teritorije sa svega 13,8% stanovništva.⁶ Rubne opštine grada takođe su se razvijale sporije nego one što su sačinjavale jezgru urbanih opština. Od 1981. do 1991. njihovo ukupno stanovništvo naraslo je sa 68.911 hiljada na 72.730, ali je njihov udio u postocima u sveukupnom broju stanovnika u Sarajevu opao sa 15,4% na 13,8% , pošto je ostatak grada rastao bržim tempom.

Do 1990. grad Sarajevo je većim dijelom rezidencijalno integriran. U njemu je bujao takozvani "suživot", da upotrijebimo stari socijalistički termin za ono što je nakon 1991. postalo poznato kao "multietnički život".⁷ Do 1990. urbanizirani centar postao je etnički pomiješan i puno više Sarajlija živjelo je u neboderima bez obzira na nacionalni identitet. Pripadnici raznih nacija slobodno su se miješali u svakodnevnom životu i iskazivali međusobno poštovanje odlazeći jedni drugima u posjet za praznike, kao što je i primjereno, te iskazujući bliskost sa pripadnicima drugih nacija nazivajući ih "komšijama". Zajedništvo Sarajlija dodatno je potratavao njihov ponos što su bili grad domaćin 14. zimskih olimpijskih igara 1984.

Bosanski Muslimani činili su 49,2% stanovnika Sarajeva, što je malo više nego u cijeloj republici (43,5%). U Sarajevu je postotak Srba bio malo niži nego u BiH u cjelini (29,8% naspram 31,4%), dok je procenat Hrvata bio znatno niži (6,6% naspram 17,3% u Republici). Disproporcionalan procenat Sarajlija (10,7% naspram 5,5% u Republici) nazivao je sebe Jugoslavenima, u prvom redu zbog lojalnosti prema saveznoj državi, ili zato da izbjegne identifikaciju s nekim od većinskih naroda.

Četiri periferne sarajevske opštine odudarale su u nekoliko aspekata od profila grada u cjelini. U poređenju sa cijelim Sarajevom, periferne opštine imale su nešto više srpskih stanovnika i procentualno manje Hrvata i Jugoslovena, dok je procenat stanovništva koji je otpadao na Muslimane bio skoro isti (vidi Tabelu br. 1). Svaka od četiri periferne opštine sastojala se od monoetičkih ruralnih sela, iako je homogenost bila razvodnjena donekle novim urbanističkim trendovima, pogotovo izgradnjom kuća za odmor i ljetnikovaca, zvanih "vikendice", koje su podizali Sarajlije svih nacionalnosti. Kao što se to vidi iz Mape 2, sela sa srpskom većinom bila su zbijena na područjima istočno od centra grada, u brdovitim opštinama Pale i sjeverozapadno od centra u Ilijašu, kao i na malim područjima u drugim opštinama. Opštinu Trnovo, s druge strane, činila su većinom sela sa muslimanskom većinom. Početkom 90-tih godina, područja tih zbijenih srpskih sela pokazala su se gostoljubivim prema srpskim nacionalistima i postala su centri srpskih političkih, ekonomskih i vojnih aktivnosti.

Birači u Sarajevu, kao i drugdje u Bosni i Hercegovini, opredijelili su se uglavnom za nacionalne stranke na izborima 1990. godine, dok je procenat glasova u gradu za nenacionalne kandidate bio viši nego u republici u cjelini. Tabela 2. pokazuje da su tri nacionalne stranke kombinovano osvojile znatno više od 50% mjesta u sarajevskoj gradskoj skupštini, no to takođe pokazuje i to da su dvije glavne multietničke stranke, socijaldemokrati i reformisti, prošli bolje u Sarajevu nego u republici u cjelini. Nacionalne stranke, svaka zasebno ili u partnerstvu, takođe su osvojile većinu mjesta u skupštinama osim u jednoj od deset gradskih opština. SDS je zadobio apsolutnu većinu (32 od 50 mjesta) u skupštini u pretežno srpskoj opštini Pale, dok je SDA dobila apsolutnu većinu u mahom muslimanskoj opštini Trnovo (19 od 30 mjesta), te isto tako u centralnoj gradskoj opštini Stari grad (37 od 70 mjesta). Jedino su u novorazvijenoj opštini Novo Sarajevo, s velikim rastom, nenacionalisti došli blizu pobjede osvojivši 49 mjesta naspram 51, koliko je pripalo nacionalistima. Novo Sarajevo, pretrpano silnim stambenim kompleksima visokogradnji, udomilo je mnoge koji su se tu smjestili zahvaljujući urbanizaciji socijalističke izgradnje i koji su se pribojavali da bi nacionalisti mogli produbiti podjele među ljudima u republici.⁸

Međutim u Novom Sarajevu i drugdje nacionalisti su uspjeli ubijediti malu, odnosno veliku većinu birača da, ako oni dođu na vlasti, mogu raditi zajednički, u partnerstvu.⁹ Nakon izbora, držeći se već unaprijed prihvaćenih formula, vođe HDZ-a, SDA i SDS-a podijelili su međusobno ključne položaje u republici i na opštinskom nivou, dok je gradska vlada u samom Sarajevu u potpunosti iz svojih funkcija isključila antinacionalistički nastrojene socijaldemokrate i reformiste.¹⁰

Novoizabrani funkcioneri u Sarajevu suočili su se sa znatnim poteškoćama. SFRJ je kao cjelina patila od međusobno povezanih kriza uvjetovanih ekonomskom stagnacijom, inflacijom i političkom razjedinjenošću čiji počeci se mogu pratiti još tamo od 70-tih godina i ranije. Šest republika i dvije autonomne pokrajine dobile su Ustavom 1974. znatnu autonomiju, dok su vođe tih republika imale vrlo divergentne poglede oko toga kako organizovati i reorganizovati federalnu državu. Jedan promatrač svrstao je nositelje tih različitih gledišta u dva tabora: "separatističke" nacionaliste (u principu su to Hrvati, Slovenci i kosovski Albanci) i "hegemonističke" nacionaliste (predvođene Slobodanom Miloševićem, predsjednikom Republike Srbije).¹¹ "Separatisti" su tražili veću autonomiju i nezavisnost u odnosu na SFRJ; "hegemonisti" su željeli ojačati federalnu državu ili održati *status-quo*. Među njima su

se u procjepu naše vode BiH, pogotovo bosanski Muslimani, koji su cijenili to što su dio Jugoslavije, ali su se i pribojavali da ne ostanu u krnjoj SFRJ u kojoj bi dominirali Srbi.

Osim što se obrela usred političkog raskola u SFRJ, gradsku vladu Sarajeva mučile su rasprave među lokalnim političkim liderima iz deset opština što su sačinjavale grad. U prvim postizbornim mjesecima, razlike među opštinskim vodama svodile su se na problem dodjeljivanja gradskog budžeta i imale su malo veze s nacionalizmom. Nakon što je primio dužnost 20. decembra 1990, gradonačelnik Sarajeva Muhamed Kreševljaković definisao je kao svoj najveći izazov očuvanje gradskog jedinstva:

"Sarajevo je u ovom momentu u nezavidnom političkom položaju i sa mnogo komunalnih problema. Očito je da ne živi kao jedinstvena gradska cjelina, pošto ima mnogo opština, i sve je to rascjepkano."¹²

Do maja 1991., Kreševljaković i njegova gradska vlada bili su suočeni sa sistematskom kampanjom od strane SDS-a kako bi se pojedine opštine izdvojile iz jurisdikcije grada Sarajeva. Tokom te kampanje, razmirice među opštinama oko dodjele budžeta naslijedile su suparničke nacionalističke vizije gradske budućnosti pri čemu je većina pripadnika SDS-a podržavala razdvajanje dijelova grada naseljenih Srbima od gradske jurisdikcije, dok su vode SDA i HDZ-a zagovarale njegovo trajno jedinstvo.

Kampanja SDS-a za regionalizaciju

Malo poslije njihove izborne pobjede u novembru 1990., vode SDS-a pokrenule su kampanju za obezbjeđivanje kontrole nad svim područjima BiH gdje su živjeli Srbi, stavljajući na taj način na kušnju jurisdikciju republičke vlade. Stranačke vode SDS-a govorile su o svojoj kampanji kao o "regionalizaciji". U prvoj fazi kampanje aprila i maja 1991., stranačke vode SDS-a zagovarale su regionalne "zajednice opština" na onim područjima gdje je njihova stranka dobila izbornu kontrolu nad opštinskim skupštinama. Iako su vode SDS-a pozvale sve opštine da im se pridruže, samo su opštinske skupštine pod vodstvom SDS-a to prihvatile, što je rezultiralo stvaranjem zajednica pod vodstvom SDS-a nad kojima je SDS imao kontrolu. Aprila 1991. vode SDS-a su zvanično proglasile prvo regionalno tijelo pod srpskim vodstvom, Zajednicu opština Bosanske Krajine) u sjeverozapadnoj BiH.¹³ Nekoliko dana kasnije kampanja se proširila na Pale, sarajevsku opštinu s najvećim procentom srpskih stanovnika i delegata opštinske skupštine SDS-a. Delegati SDS-a u opštinskoj skupštini Pale najavili su da namjeravaju da se otcijepi od grada Sarajeva.¹⁴ Ta njihova najava predstavlja početak napora SDS-a da izdvoje Srbima naseljene administrativne jedinice iz gradske jurisdikcije.

U svojoj regionalizacijskoj kampanji vode SDS-a u BiH oslanjale su se na strategije i institucije koje je u Hrvatskoj razvila Srpska demokratska stranka (SDS) od koje je uostalom i SDS iz Bosne preuzeo ime. Nakon loših izbornih rezultata u proljeće 1990. među otprilike 600.000 Srba koji su živjeli u Hrvatskoj, SDS iz Hrvatske je na područjima sa srpskom većinom poveo pokret za otpor teritorijalnoj nadležnosti Republike Hrvatske. Pod vodstvom bivšeg disidenta Franje Tuđmana

hrvatski nacionalisti su na izborima 1990. pod svoju kontrolu stavili središnje institucije republike, tako da se pokret pod vodstvom SDS-a počeo uz pomoć srpskih nacionalista suprotstavljati hrvatskim koji su željeli da njihova republika raspolaže većom autonomijom i da bude više neovisna o saveznim vlastima. Dana 27. juna 1990., Srbi u Hrvatskoj formirali su "Zajednicu opština Sjeverne Dalmacije i Like", jednu od nekoliko jednonacionalnih lokalnih i regionalnih asocijacija unutar kojih su Srbi doveli u pitanje jurisdikciju hrvatske vlade.¹⁵ S političkom podrškom srpskom predsjedniku Slobodanu Miloševiću i vojnim učesćem Jugoslovenske narodne armije (JNA), srpski nacionalisti digli su se na oružje kako bi izdvojili teritorije naseljene Srbima iz Republike Hrvatske, što je dovelo do krvavog rata sa hrvatskim snagama bezbjednosti u drugoj polovini 1991. JNA se u vođenju rata uveliko oslanjala na mobilizirane srpske rezerviste iz BiH, a Milošević je lično naredio vodama SDS-a u BiH da se postaraju da za JNA ispune kvotu rezervista.¹⁶ Bez obzira na začuđujuću efikasnost hrvatskih oružanih snaga, srpske separatističke snage potpomognute JNA uspjele su da stvore nekoliko teritorija pod srpskom dominacijom u Hrvatskoj. U decembru 1991. povezali su svoje regionalne zajednice i proglasili jedinstvenu srpsku državu, Republiku Srpsku Krajinu, unutar granica Republike Hrvatske.¹⁷

Nakon presedana sa SDS-om u Hrvatskoj, vode bosanskih Srba dogurali su najesen 1991. do druge faze u svojoj kampanji regionalizacije tako što su proglasili četiri srpske autonomne oblasti (SAO).¹⁸ Dana 17. septembra proglasili su Srpsku autonomnu regiju Romanija-Birač na području Sarajeva.¹⁹ "Birač" je područje u blizini rijeke Drine, istočno od Sarajeva. Romanija je planina južno od Sarajeva i njeno ime općenito se odnosi na planinsko područje istočno od grada. Samo ime "Romanija" od simboličkog je značaja i evocira epohu razbojništva (na BHS-u "hajduštva") i pobune ruralnog življa u prošlosti protiv stranih okupatora na nepristupačnom terenu oko Sarajeva.²⁰

Od samog osnivanja SAO Romanija-Birač trebao je biti pandan bosanskih Srba gradskoj vladi Sarajeva. Dana 25. septembra 1991., gradski odbor sarajevskog SDS-a osnovao je komisiju koja se sastojala od predstavnika svih deset gradskih opština kako bi provodili politiku regionalizacije koju je utvrdio Glavni odbor.²¹ Od pet opština od kojih se u početku sastojao SAO Romanija-Birač, samo su Pale bile jedna od konstitutivnih opština grada Sarajeva. Međutim, osnivači SAO-a namjeravali su da naposljetku uključe "dijelove drugih opština sa ove regije sa većinskim srpskim narodom sa sjedištem u Sarajevu",²² dok je Sarajevo zamišljeno kao sjedište SAO Romanija-Birač. U decembru 1991. Skupština bosanskih Srba (koja se prvobitno zvala Skupština srpskog naroda u BiH, što je još jedno tijelo stvoreno kao paralelna srpska institucija) potvrdila je namjeru da provede svoju vlast nad gradom deklarišući da će "status opština u gradu Sarajevu i u dijelovima grada gdje srpska nacija predstavlja većinu biti zadat posebnom odlukom".²³ U decembru 1991., "Birač" je stvoren kao zaseban SAO, pri čemu je SAO Romaniji ostavljeno da se koncentriše na Sarajevo i njegovo okruženje.²⁴

Osim formiranja organizacija sa srpskom dominacijom na lokalnom i regionalnom nivou, vode SDS-a u BiH stvorili su institucije na republičkom nivou kojima su unaprijed zamislili stvaranje zasebne srpske države. Preduzeli su tako presudni korak u izgradnji države koji se poklopio sa mjerama vođa SDA i HDZ-a orijentiranim na jačanje suvereniteta i nezavisnosti BiH. Karadžić je to kasnije opisao

riječima: "Svaki naš potez bio je izazvan nekim Izetbegovićevim potezom... oni urade nešto, mi uradimo nešto."²⁵ Oktobra 1991. Izetbegović je predvodio delegate SDA i HDZ-a pri promovisanju "Platforme Predsjedništva Socijalističke Republike BiH" i "Deklaracije o nezavisnosti" u bosanskoj skupštini, nakon što je bezuspješno tražen put ka sličnoj rezoluciji u februaru 1991.²⁶ Članovi SDS-a burno su se suprotstavili ovoj odluci, koju su ispravno shvatili kao korak dalje prema nezavisnosti BiH. Nakon što je predsjednik Skupštine i član SDS-a Momčilo Krajišnik prekinuo sjednicu koja se protegla do ranih jutarnjih sati 15. oktobra, delegati HDZ-a i SDA ponovno su sazvali sjednicu i u odsutnosti delegata SDS-a usvojili deklaraciju o suverenitetu i platformu Predsjedništva BiH.²⁷ (Vidi niže u tekstu "Srpska vizija Sarajeva" za diskusiju na ovoj sjednici.) Vode SDS-a brzo su reagovale saznavši prošireni Savjet stranke u 06:00 sati uveče 15. oktobra. Govornici na sjednici predložili su ujedinjenje već postojećih SAO-a u jedinstvenu državnu zajednicu bosanskih Srba.²⁸ Ostali su zagovarali sazivanje izdvojene skupštine srpskog naroda u BiH i održavanje referenduma, koji će tražiti od bosanskih Srba i ostalih birača da ostanu u SFRJ.

Tokom naredna tri mjeseca, vode SDS-a provodili su ideje iznijete na Savjetu stranke od 15. oktobra. Dana 24. oktobra održali su osnivačku sjednicu izdvojene skupštine (nazvane ovdje skupština bosanskih Srba kako bi se razlikovala od multietničke skupštine BiH ili bosanske skupštine). Novoosnovana skupština bosanskih Srba sastojala se od Srba koji su izabrani kao poslanici u bosansku Skupštinu u novembru 1990., gdje je sastav bio takav da im je omogućio da tvrde kako su poslanici izabrani demokratskim putem. Dana 9. i 10. novembra 1991., SDS je održao referendum kojim je upitao birače da li žele da ostanu unutar granica SFRJ.²⁹ Nesrbima su dodijeljeni žuti listići kako bi se njihovi glasovi razlikovali od glasova bosanskih Srba.³⁰ Mali broj bosanskih Muslimana ili bosanskih Hrvata glasalo je na tom referendumu, ali su bosanski Srbi glasali velikom većinom za ostanak u SFRJ. U mnogim prilikama poslije glasanja vode SDS-a pozivali bi se na rezultate referenduma kao opravdanje za uspostavljanje izdvojene srpske države.

Osim što su stvorili zasebne organizacije na republičkom nivou, vode SDS-a dale su konkretne instrukcije odborima opštinskih stranaka da formiraju srpske organizacije u većini opština BiH. Na trećoj sjednici Skupštine srpskog naroda u BiH 11. decembra 1991, predsjednik SDS-a Radovan Karadžić i predsjednik Skupštine Momčilo Krajišnik predložili su da se takve institucije bosanskih Srba stvore na opštinskim nivoima širom BiH. Međutim, popuštajući pod pritiscima skupštinskih poslanika, oni su zatražili da se taj prijedlog pred lokalnim vodama SDS-a predstavi kao otvorena mogućnost izbora.³¹ Osam dana poslije, 19. decembra 1991, Glavni odbor SDS-a odbacio je dobrovoljni pristup koji je Skupština usvojila. U dokumentu od deset stranica pod naslovom "Uputstvo o organizovanju i djelovanju organa srpskog naroda u Bosni i Hercegovini u vanrednim okolnostima" Glavni odbor SDS-a uputio je svoje opštinske odbore, u Sarajevu i širom BiH, da uspostave jednonacionalne institucije bosanskih Srba gdje god je stranka bila organizovana.³²

U svom uputstvu od 19. decembra 1991. Glavni odbor SDS-a razlikuje opštine gdje su Srbi u većini (varijanta "A") od onih gdje to nisu (varijanta "B"). U svakom tipu opštine opštinski odbori SDS-a, upućeni su da osnuju dvije institucije: "krizni štab srpskog naroda" i "skupštinu bosanskih Srba" (koja se često zove i "srpska opština").³³ Uputstvom se faktički obezbjeđuje da u objema institucijama prevlast

imaju Srbi pripadnici SDS-a. U obje varijante, "A" i "B", novoizabrana tijela trebala su "preduzeti pripreme" za preuzimanje vlasti u svojim opštinama. Uputstva za opštine (varijanta "A" i varijanta "B") bila su u mnogočemu slična, ali samo je u varijanti "B" funkcionerima sugerisano da se:

"U mjesnim zajednicama ili naseljenim mjestima sa većinskim srpskim stanovništvom formiraju tajna skladišta i depoi u koje će se smještati živežne namirnice i drugi deficitarni proizvodi, sirovine i repromaterijali koje treba maksimalno izvlačiti putem tajnih kazala iz skladišta robnih rezervi svih nivoa, kao i iz skladišta u okviru prometnih organizacija."³⁴

Tokom posljednjih dana 1991. i prvih dana 1992. srpski nacionalisti na području Sarajeva sproveli su uputstvo SDS-a od 19. decembra formirajući zasebne, paralelne srpske institucije na gradskom i na opštinskom nivou. Dana 24. decembra 1991., SDS je osnovao krizni štab za cijeli grad s članovima Glavnog odbora SDS-a, dodijelivši pojedinačnim članovima zadatke da provedu konkretne odredbe tog uputstva.³⁵ U opštinskoj skupštini Ilijaš delegati SDS-a su zajedno sa nekoliko srpskih delegata iz multietničkih stranaka uz tijesnu prevagu izglasali da se 24. decembra otcijepi od grada Sarajeva i pridruže SAO Romaniji.³⁶ Dana 3. januara 1992., vođe SDS-a osnovali su na Ilidži srpsku opštinsku skupštinu, "u skladu s uputstvima datim Srpskoj demokratskoj stranci BiH (Glavni odbor), broj 079 od 19. decembra 1991."³⁷ Vođe SDS-a s Ilidže držali su svoju odluku u tajnosti nedjelju dana sve do poslije proglašenja Srpske Republike 9. januara 1992.³⁸ Nakon što su dvije od četiri sarajevske rubne opštine prebjegle pod okrilje SAO-a i nakon deklaracije srpske opštinske skupštine na Ilidži, grad Sarajevo našao se na dobrom putu da postane politički okružen područjima pod kontrolom Srba i to puno mjeseci prije nego što je došao pod vojnu opsadu.

Neki od opštinskih funkcionera SDS-a, međutim, otezali su sa provođenjem tih uputstava, dok je jedan od sarajevskih vođa javno odbio da im se povinuje. Radomir Bulatović, predsjednik etnički mješovite opštine Centar u srcu grada Sarajeva, žestoko se protivio stvaranju srpskih institucija u tom dijelu grada. Dana 19. marta 1992. izjavio je: "Neću dozvoliti da se dijele te opštine... kada sam rekao da srpska skupština neće moći biti formirana, zbog toga sam teško kritikovan. Ali ja sam to kazao Karadžiću i političkom vijeću [SDS-a]."³⁹ Njegove pritužbe su se drugim pripadnicima SDS-a činile sumnjivim, pa su bez njegovog znanja formirali srpsku opštinu. One vođe SDS-a sklonije oklijevanju su u većini slučajeva naprosto otezali. Uputstva od 19. decembra nisu podrazumijevala nikakav rok, tako da se kampanja za stvaranje paralelnih institucija i to konkretno u opštinama gdje su nesrbi činili većinu, nastavila promjenljivim intenzitetom tokom prva tri mjeseca 1992.⁴⁰

Krajem marta Karadžić je saopštio poslanicima skupštine bosanskih Srba da je vrijeme da se dovrši proces. "Novoformirane opštine moraju što prije da uspostave svoje organe, da izrade pečate i počnu da funkcionišu", kazao je on. "Mora se milicijom, odnosno našim organima stati na granicu... slobodu kretanja da, ali ne smiju da ulaze sa oružanim snagama, niti bilo čim što bi ugrozilo našu teritoriju, našu opštinu."⁴¹ Na urgiranje Karadžića i Krajišnika, skupština bosanskih Srba usmjerila je

sve svoje lokalne odbore da provedu tu direktivu u roku od tri dana.⁴² Do kraja marta većina lokalnih vođa SDS-a povinovala se toj liniji osnovavši krizne štabove i srpske opštinske skupštine u svojim opštinama. Isto tako, u skladu s Karadžićevim željama izraženim 24. marta, funkcioneri SDS-a osnovali su paralelno srpsko ministarstvo unutrašnjih poslova (MUP) i ovlastili lokalne organe vlasti da formiraju zasebne snage srpske policije širom BiH.

Početakom 1992., kada su vođe SDS-a u većini opština organizirale svoje prve svesrpske političke institucije, vođe bosanskih Srba na Palama pojačavale su kontrolu nad političkim i ekonomskim institucijama u toj opštini. Koncem decembra 1991., funkcioneri s Pala otcijepili su skijaški centar, te hotele "Jahorina" i "Bistrica" od Olimpijskog centra u gradu Sarajevu i prestali uplaćivati prihode u centralu centra.⁴³ Opštinska policija na Palama takođe je pojačala kontrolu nad putevima koji vode na to područje. Jedan reporter koji je tamo bio u januaru pričao je da ga je prije nego što je ušao u grad dvaput zaustavila policija, te da ga je na ulasku u selo dočekaio veliki, crvenim slovima ispisani natpis: "Srbija".⁴⁴ Tvrdeći da su bosanski Srbi "izgubili vjeru u mogućnost sporazuma s muslimanskim narodom", te da su ih napali militantni bosanski Muslimani, tijelo koje je sebe nazivalo "Krizni štab SAO-a Romanija" objavio je 3. marta 1992. da će bosanski Srbi s Romanije "preduzeti sve mjere kako bi uspostavili punu kontrolu nad teritorijom SAO Romanija."⁴⁵

Tri godine kasnije, predsjednik SDS-a Radovan Karadžić podsjetio je članove Skupštine Republike Srpske na uspješnu kampanju regionalizacije koju je provela stranka:

U trenutku kada je počeo rat, mi smo imali u opštinama gdje je većina vlast opštinsku, čvrsto je držali, sve kontrolisali. U opštinama gdje smo bili manjiha (sic) formirane tajne vlasti, opštinski odbor, opštinsku skupštinu, predsjednika izvršnog odbora. To su bile, sjećate se one "A" i "B" varijante. U "B" varijantama, gdje smo bili u manjini 20%, 15% imali smo vlast uspostavljenu i brigadu, jedinicu i tamo, kolika da je ali odred je bio tamo i komandant."⁴⁶

Kao što jasno pokazuju Karadžićeve primjedbe iz 1995., kampanja SDS-a za regionalizaciju bila je usko povezana sa naporima SDS-a da se bosanski Srbi vojno organizuju.

i) Vojne pripreme

Godine 1991. i početkom 1992, sve tri nacionalne stranke preduzele su određene mjere kako bi se vojno pripremile za rat. Pod pokroviteljstvom vođa bosanskih Muslimana iz SDA stvorene su dvije paravojne grupe, Patriotska liga i Zelene beretke.⁴⁷ Dvije hrvatske paravojne grupe u dva navrata su vodile operacije u BiH: HOS (Hrvatske obrambene snage), lojalne Hrvatskoj stranci prava na čelu s

Dobroslavom Paragom, i hrvatski ZNG (Zbor narodne garde) povezan s Ministarstvom unutarnjih poslova Republike Hrvatske i hrvatskim HDZ-om.⁴⁸ Pod pokroviteljskom političkih formacija u Srbiji djelovalo je nekoliko paravojnih organizacija od kojih su neke jedno vrijeme djelovale u BiH.⁴⁹ Kao što je gore već navedeno, SDS je podržavao vojni pohod JNA na Hrvatsku, koordinirao planove sa jedinicama JNA u BiH, te obezbjeđivao političku kontrolu na područjima koja su naseljavali Srbi, odnosno tamo gdje je JNA operisala bez suprotstavljanja lokalnog stanovništva.

U postizbornoj treći za naoružavanjem u BiH JNA je predstavljala odlučujuću snagu, jedinu vojnu formaciju sa integrisanom komandnom strukturom i velikom količinom teškog naoružanja i vazduhoplova. JNA je bila nasljednik Titovih partizana iz Drugog svjetskog rata. Po ustavu je imala mandat da brani zemlju i čuva SFRJ, i mnogi njeni oficiri bili su žestoko odani konceptu federalne Jugoslavije.⁵⁰ Nakon sloma Saveza komunista Jugoslavije u januaru 1990. i njegovog raspada na republičke partije, JNA je bila jedina institucija dovoljno jaka da drži Jugoslaviju na okupu. U to vrijeme ona je imala monopol na teško naoružanje u SFRJ. Ratovi u Sloveniji i Hrvatskoj postepeno su na tim područjima preobrazili JNA iz jugoslavenske snage u vojnu silu kojom su dominirali srpski i crnogorski oficiri, budući da su pripadnici drugih nacionalnosti napuštali armiju i često se pridruživali snagama protiv kojih su se oni borili.⁵¹ Suočena s nedostatkom ljudstva kao rezultatom pomenutog prebjegavanja kadrova na druge strane, JNA je 28. septembra 1991. naredila rezervistima u BiH da stupe u aktivnu službu.⁵² Narednog dana Predsjedništvo BiH odbacilo je mobilizacijsko naređenje JNA kao nelegalno, odvrćući rezerviste BiH od sudjelovanja u pohodu JNA na Hrvatsku.⁵³ Zbog toga je većina Hrvata i Muslimana ostala kod kuće, dok su se neki bosanski Srbi borili s JNA u Hrvatskoj, često kao dobrovoljci koje su aktivisti SDS-a organizovali u raznim opštinama BiH.⁵⁴

Jedinice Teritorijalne odbrane (TO) čine integralni dio obrambene sheme SFRJ i počele su 1991. i 1992. da igraju ključnu ulogu u unutarpartijskim nadmetanjima za kontrolu nad bezbjednosnim snagama. Iako su jedinice TO-a bile u biti integrisane sa JNA, takođe su bile odgovorne ministarstvima pojedinih jugoslovenskih republika. Prema tome, postojala je mogućnost da bi one mogle postati jezgro vojne sile koja bi bila lojalna republičkim organima vlasti. Jugoslovenska teorija odbrane iz socijalističkih vremena prepostavljala je da bi strani zavojevač trebao biti poražen od strane glavnih borbenih jedinica JNA, ali da bi se isto tako od lokalnih snaga TO-a moglo zahtijevati da pružaju otpor izolovano dok se JNA ne stavi u punu borbenu gotovost.⁵⁵ Jedinice TO bile su organizovane na lokalnom nivou, prvenstveno u fabrikama, kancelarijama, kao i na drugim radnim mjestima. Budući da su jedinice TO bile zamišljene da operišu čak i u odsutnosti JNA u slučaju invazije, svaka jedinica je bila opskrbljena pješadijskim naoružanjem pod kontrolom TO-a, JNA je u maju 1990. naredila da se oružje izuzme od kontrole jedinica TO-a i preseli u njene oružarnike.⁵⁶ Većina jedinica povinovale se tom naređenju, ali mnoge jedinice TO-a u BiH su ili zadržale nešto oružja, ili su tokom 1991. i početkom 1992. stekle novo.

JNA je koristila BH kao prostor za podršku vođenju rata u susjednoj Hrvatskoj, a takođe je pokušavala da ojača svoje prisustvo u BiH koncem 1991. i

u prvim mjesecima 1992. General Veljko Kadijević, savezni sekretar za odbranu SFRJ od maja do 6. januara 1992., na sličan je način pripisao oružanu superiornost SDS-a podršci koju mu je pružala JNA:

“Pošto naponi JNA da i muslimanski dio rukovodstva Bosne i Hercegovine usmeri ka novoj jugoslovenskoj državi onih jugoslovenskih naroda koji to zaista hoće nisu urodili plodom, to smo se mi morali orijentisati na konkretnu saradnju sa predstavnicima srpskoga naroda i sa srpskim narodom u celini, nikako ne zatvarajući vrata za saradnju i sa ostalima, makar pojedincima koji su za novu Jugoslaviju. Time smo obezbedili da za vreme rata u Hrvatskoj vršimo manevar i pokrete snagama JNA preko Bosne i Hercegovine, što je za JNA bilo od vitalnog značaja. ... Procenjujući dalji razvoj događaja smatrali smo da nakon napuštanja Hrvatske, u BiH treba imati jake snage JNA.”⁵⁷

Sklonost mnogih oficira JNA da podrže bosanske Srbe postala je dobro poznata preko novinskih izvještaja, a i kroz ponašanje nekih jedinica JNA. Dana 14. novembra 1991. rezervisti JNA iz Užičkog korpusa smještenog u Crnoj Gori ušli su u Sarajevo u koloni vozila. Pucali su u zrak vozeći se kroz grad od zapada prema istoku, da bi se zatim okrenuli istim pravcem i otišli ne prekidajući paljbu.⁵⁸ Aleksandra Balvanović, članica HDZ-a i potpredsjednica Gradske skupštine u Sarajevu, osudila je upad rezervista u grad kao dio šireg srpskog plana da se podstakne nasilje upozorivši skupštinu da se u više sarajevskih predgrađa sa srpskom većinom formiraju naoružane jedinice.⁵⁹ U članku objavljenom 22. novembra 1991. u sarajevskom časopisu *Slobodna Bosna* jedan novinar je tvrdio da posjeduje dokumente koji pokazuju da je SDS formirao “ratni štab” i da ima detaljne planove za opsadu Sarajeva i za napad na grad u slučaju rata.⁶⁰ SDS je planirao da evakuira Srbe iz Sarajeva, tvrdilo se nadalje u članku, i premjesti ih na “područja gdje pretežno žive Srbi, kao što su Pale, Trebević, Jahorina, Romanija, itd.” Podozrivost prema namjerama JNA još više je porasla u decembru 1991, kada je na Skupštini opštine Stari grad puštena video-traka koja prikazuje pripremu artiljerijskih položaja u brdima iznad opštine.⁶¹

Transformacija JNA u BiH unaprijed je pripremana od strane saveznih funkcionera u Beogradu. Očekujući da će BiH postati nezavisna država, srpski predsjednik Slobodan Milošević sastao se 5. decembra 1991. sa bliskim savjetnikom, članom saveznog Predsedništva, Borisavom Jovićem, i naredio da se bosanski regruti iz drugih republika premjeste u BiH, a da se oni u BiH koji su drugdje rođeni izvuku iz BiH.⁶² Jović je tada napisao: “Zovemo odmah Veljka Kadijevića da se priključi razgovoru. Sloba mu kaže pojednostavljeno, da treba da izvrše razmeštaj vojske: sve iz BiH u Bosnu i Hercegovinu i obrnuto, da nam je to strategijski i politički neophodno.”⁶³ Dana 25. decembra 1991, komandant JNA Kadijević javio je Miloševiću i Joviću da su pomenuti transferi u 90% slučajeva izvršeni.⁶⁴ Jović je izjavio novinarima BBC-ja Lauri Silber i Allenu Littleu da su do aprila 1992. (mjesec u kojem je EZ priznala BiH kao nezavisnu državu) od 90.000 vojnika JNA u Bosni, izuzev 10 do 15%, svi bili Bosanci.⁶⁵

Dana 1. januara 1992, nakon što se povukla iz Hrvatske, JNA je reorganizirana. Sarajevo je unaprijeđeno od sjedišta vojnog korpusa u sjedište Druge vojne oblasti, čija se odgovornost prostirala na gotovo cijelu BiH, kao i na sva ona područja u Hrvatskoj koja su ostala pod kontrolom JNA.⁶⁶ General Milutin Kukanjac imenovan je za komandanta Druge vojne oblasti. U nekoliko mjeseci kao zapovjednik Sarajeva, pregovarao je sa vođama nacionalnih stranaka kako bi smanjio napetosti, zagovarao politička rješenja i izbjegao izbijanje rata. Služeći kao politički medijator, Kukanjac je istovremeno nadgledao masovnu preraspodjelu sredstava i opreme JNA u ruke lokalnih odbora SDS-a u onim opštinama gdje su Srbi bili u manjini, kako izvještavaju njegovi nadređeni u izvještaju iz marta 1992.⁶⁷

U članku objavljenom 2000. ovako je opisao svoje akcije u ime bosanskih Srba:

"Mi smo pravovremeno otpočeli sa izmeštanjem celokupne pokretne imovine u vlasništvu JNA... u izvanrednoj organizaciji mi smo izvukli, spasili i zadržali sve; u ruke muslimansko-hrvatskih hordi nije pao niti jedan jedini avion, helikopter, tenk, oklopni transporter, top, minobacač, motorno vozilo."⁶⁸

U svom izvještaju iz marta 1992. general Kukanjac proslijedio je svojim nadređenima spisak raspoloživog ljudstva od 69.198 ljudi iz 75 od 109 BiH opština.⁶⁹ Od tih ih je 7.100 popisano u četiri "periferne" sarajevske opštine, Ilijašu, Hadžićima, Trnovu i Palama, što čini do 40% sveukupnog broja od 17.900 ljudi iz deset sarajevskih opština.

U svom govoru na 50. sjednici Skupštine bosanskih Srba u aprilu 1995., Karadžić se prisjetio zajedničkih napora JNA i SDS-a: "Izvršena je dispregija oružja zahvaljujući JNA, izvuklo se što se moglo izvući i rasulo po srpskim prostorima i podijelilo narodu, ali narod je organizovala SDS i stvorila vojsku."⁷⁰ Preraspoređivanje oružja JNA u ruke SDS-a trebalo je obezbijediti vojnu prednost nacionalistima iz redova bosanskih Srba na početku oružanog sukoba u aprilu 1992.

Put prema bosanskoj nezavisnosti, otcjepljenje Srba i rat

Republike Slovenija i Hrvatska prednjačile su pred BiH u traženju svog nezavisnog statusa. Dana 25. juna 1991., skupštine obaju republika istovremeno su proglasile nezavisnost. JNA se suprotstavila tim potezima i krenula da uspostavi kontrolu nad instalacijama obezbjeđenja na granicama Slovenije, no njihove snage bile su iznenađujuće neefikasne i neuspješne. Evropska zajednica (preteča Evropske unije) ubrzo je razaslala svoje posrednike kako bi se zaustavio rat. U Brijonskom sporazumu od 7. jula 1991. pod posredovanjem EZ-a, SFRJ i republike pristali su na prekid vatre, dok su republike Slovenija i Hrvatska pristale da suspendiraju provođenje svojih deklaracija nezavisnosti na narednih 90 dana.⁷¹ EZ je zatim osnovala Konferenciju Evropske zajednice o Jugoslaviji (KEZJ) kako bi spriječila daljnje nasilje i isposlovala postizanje sporazuma

među suprotstavljenim republikama u saveznoj državi. U nastojanjima da se uspostave konsistentni standardi priznanja, ministri vanjskih poslova EZ sastali su se 17. decembra 1991. i odobrili proceduru jugoslovenskih republika da apliciraju za nezavisnost. Ministri vanjskih poslova instruirali su Arbitražnu komisiju EZ, predvođenu francuskim juristom Robertom Badinterom, da prihvate zahtjev bilo koje od jugoslovenskih republika za priznanjem i procijene ga.⁷² Obaveza je bila da se utvrdi da li je podnošenje zahtjeva za nezavisnost predstavlja volju naroda, te da li njihov pravni sistem pruža adekvatne smjernice za zaštitu prava pojedinaca i manjina.⁷³ Dana 20. decembra, Predsjedništvo BiH je usprkos protivljenju dvojice pripadnika SDS-a, izglasalo da se pred Badinterovom komisijom aplicira za nezavisnost kako bi se BiH priznala kao nezavisna država.⁷⁴

Vode SDS-a odgovorili su na potez za stjecanje nezavisnosti tako što su ubrzali svoja nastojanja za stjecanjem zasebne srpske države. Dana 21. decembra 1991. sastala se Skupština bosanskih Srba i odobrila "pripreme za formiranje Republike Srpske."⁷⁵ Dana 9. januara 1992., te "pripreme" postale su realnost nakon što je skupština proglasila "Srpsku Republiku BiH".⁷⁶ Dana 11. januara 1992., Badinterova komisija izdala je preporuku da BiH održi referendum kako bi se utvrdila volja naroda u vezi s proglašenjem nezavisnosti.⁷⁷ U ranim jutarnjim satima 25. januara bosanska skupština izglasala je da se održi takav referendum za vikend 29. februara i 1. marta. Atmosfera oko tog glasanja podsjećala je na atmosferu koja je vladala kada je skupština odobrivala memorandum i njegovu platformu 14. i 15. oktobra: nakon što je predsjednik Skupštine odgodio sjednicu, većina srpskih delegata je otišla, da bi zatim rezoluciju prihvatili delegati Hrvata i Muslimana. Sutradan, 26. februara, skupština bosanskih Srba sastala se i odbacila kao nelegalnu odluku Skupštine Bosne i Hercegovine za održavanje referenduma. Delegati Skupštine bosanskih Srba tražili su "transformaciju BiH" (znači njenu teritorijalnu podjelu) prije održavanja bilo kakvog referenduma.⁷⁸ Međutim, Vlada Bosne i Hercegovine nastavila je sa provođenjem svojih planova, a međunarodni promatrači dovedeni su kako bi pratili glasanje. Svega nekoliko sati pred početak referenduma, skupština bosanskih Srba ponovno se sastala i proglasila "Ustav Srpske Republike Bosne i Hercegovine", koji je već bio u pripremi tokom nekoliko sedmica.⁷⁹ U članu 1. konkretno se navodi "Srpska Republika BiH je država srpskog naroda i građana koji žive u njoj."⁸⁰

Birači na referendumu slijedili su instrukcije svojih nacionalističkih stranačkih vođa. Slijedeći preporuku vođa SDA i HDZ-a, bosanski Muslimani i bosanski Hrvati glasali su listom za nezavisnost.⁸¹ Ogromna većina bosanskih Srba bojkotirala je referendum na apelovanje vođa SDS-a, koji su tvrdili da je srpski narod već izrazio svoju želju da ostane u SFRJ na referendumu koji je SDS organizirao 9. i 10. novembra 1991. Poslije referenduma, Evropska zajednica objavila je da namjerava da prizna Bosnu i Hercegovinu. Suprotno mnogim svjedočanstvima iz štampe, nijedno tijelo BiH nije poslije referenduma proglasilo nezavisnost republike. Republičke vode obezbijedile su nezavisnost priznanjem EZ-a i SAD-a, koje je stupilo na snagu 7. aprila 1992., a ne svojim proglašenjem nezavisnosti.

Svega nekoliko sati po zaključivanju glasanja, neki članovi SDS-a i njihove pristaše uzeli su oružje, navukli maske i podigli barikade na ključnim saobraćajnim punktovima po cijelom Sarajevu. Muslimanski članovi SDA odgovorili su tako što su podigli vlastite barikade na strateškim lokacijama, i to u većini slučajeva točno preko puta barikada SDS-a, stvarajući tako takozvane "sendvič barikade." Na konferenciji za štampu održanoj 2. marta, stranačke vođe SDS-a tvrdile su da su barikade spontani odgovor na pucnjavu na vjenčanju bosanskih Srba u staroj sarajevskoj pravoslavnoj crkvi, pri čemu je ubijen otac mlade a jedan pravoslavni sveštenik ranjen.⁸² Kasnije, u popodnevnim satima 2. marta, general Milutin Kukanjac pojavio se kao komandant Druge armijske oblasti u ulozu posrednika i pozvao na sastanak vođe glavnih nacionalnih stranaka i dobio njihov pristanak da se demontiraju barikade. Te noći vođe SDS-a i SDA obišle su mnoge punktove s barikadama i apelirali na svoje sljedbenike da ih uklone.⁸³

Barikade su izazvale burne reakcije među narodom u Sarajevu. U večernjim satima, 2. marta, hiljade protestanata okupili su se na centralnim gradskim okupljalištima i formirali kolonu koja je zaobišla mnoge barikade i zatražila njihovo uklanjanje.⁸⁴ Taj narodni defile događao se upravo u trenutku dok se provodio sporazum koji je isposlovao Kukanjac. Sudionici marša poneseni prvobitnim uspjehom svog poduhvata nastavili su dolaziti na mirovne demonstracije koje su se povremeno nastavljale tokom narednog mjeseca. Iako su i SDS i SDA klonili demonstancije, opozicioni socijaldemokrati, kao i hiljade Sarajlija prigrlili su pokret "Valter", nazvan po najglasovitijem heroju gradskog otpora za vrijeme njemačke okupacije u Drugom svjetskom ratu.⁸⁵ Sutradan, 3. marta, neke od barikada su se ponovno pojavile. Ovog puta nikakve vođe nacionalnih stranaka nisu za njih preuzeli odgovornost. Kukanjac je hitno sazvao još jedan sastanak koji je doveo do narednog sporazuma da se rasporede zajedničke patrole JNA i lokalne policije BiH MUP-a kako bi se spriječile daljnje aktivnosti na barikadama.⁸⁶ Obojica vođa SDS-a i SDA-a hvalili su ovakav ishod događaja tako da je duel s barikadama priveden kraju uvođenjem zajedničkih patrola. Iako su zajedničke patrole operisale tokom nekoliko sedmica bez mnogo problema, one su prije poslužile kao sredstvo za odgađanje, nego sprečavanje rata i JNA je nastavila s prebacivanjem jednog dijela svog naoružanja bosanskim Srbima. "Patrole su odgodile neka zbivanja i to je bilo u interesu Srba", prisjetio se Kukanjac tokom televizijskog intervjua iz 1994.⁸⁷

Funkcioneri MUP-a BiH zaključili su nakon istrage da je nekih 19 funkcionera sa obje strane, srpske i muslimanske, uzelo učešća u toj epizodi s barikadama, a krivnju za koordinaciju kampanje oko barikada prebacivali su na visoke funkcionere MUP-a iz redova Srba.⁸⁸ Sa svoje strane vođe SDS-a su se žalile da muslimanski političari pomažu "Zelene beretke" (muslimanska paravojsna organizacija) te da su srpski policajci diskriminirani od strane Hrvata i Muslimana u Ministarstvu unutrašnjih poslova.⁸⁹ Dana 15. marta srpski policajci u policijskoj stanici Stari grad napustili su svoja radna mjesta ostavivši stanicu u rukama službenika nesrba.⁹⁰ Nakon toga, 24. marta 1992. komandiri policije koji su bili srpske nacionalnosti dali su otkaz svoj petorici nesrpskih policajaca na Palama, kao i trojici nesrpskih policajaca u obližnjoj opštini Sokolac i oduzeli im naoružanje i opremu.⁹¹ Malko Koroman, načelnik policije na Palama, objasnio je

da je postupao "u skladu sa odlukom Vlade SAO Romanija koja je dala naredbu".⁹² Otkazi, kazao je on, predstavljaju odgovor na odlazak policajaca iz redova bosanskih Srba sa njihovih radnih mjesta u stanici Stari Grad. Dana 31. marta, Momčilo Mandić, član SDS-a koji je tada bio zamjenik načelnika MUP-a BiH, teleksom je obavijestio sve policijske stanice da će zasebni srpski MUP sutradan, 1. aprila 1992., početi sa radom u cijeloj BiH.⁹³

Nasilje širokih razmjera eksplodiralo je tokom vikenda koji je prethodio 7. aprilu, danu kada je priznanje BiH od EZ i SAD stupalo na snagu. Dana 5. aprila, srpske jedinice napale su policijsku akademiju na Vracama, na brdu južno od glavne gradske arterije istok-zapad.⁹⁴ Oko 06:00 sati ujutro, direktor škole se predao zajedno sa još 400 pitomaca i svi su zarobljeni. Te noći desetine hiljada Sarajlija održali su još jedan "Valterov" marš i ušli u predvorje bosanske skupštine, zahtijevajući stupanje nacionalista s vlasti. Sutradan, 6. aprila, nastavili su protestirati na velikom platou između Skupštine i hotela Holiday Inn. Sredinom poslijepodneva, 6. aprila, otvorena je vatra s krova Holiday Inna, koji je već nekoliko sedmica služio kao štab vodstva stranke SDS. Pritom je ubijeno šest demonstranata, dok su se ostali razbježali u strahu za vlastite živote. Uto je stigla policija BiH i privela šest strijelaca iz Holiday Inna, ali su Karadžić i njegova svita, kao i ostali strijelci, već napustili hotel.⁹⁵ (Šest strijelaca su naposljetku pušteni i razmijenjeni za pitomce koji su držani u Akademiji na Vracama u zarobljeništvu.) Napad od 6. aprila prekinuo je pokret "Valter", poslije čega se nasilje nastavilo. Te noći artiljerijskom vatrom zasuta je glavna tramvajska remiza, a vatra iz minobacača i artiljerijskog oruđa sručila se na stari grad. Jedinice JNA stavile su aerodrom u Butmiru pod svoju kontrolu, tvrdeći da samo žele obezbijediti aerodrom i razdvojiti sukobljene strane.⁹⁶ Civilne vođe svih grupacija konsolidovale su svoje vojne organizacije tokom dva mjeseca po izbijanju oružanih neprijateljstava u Sarajevu 6. aprila 1992. Hrvatske nacionalne vođe formirali su 8. aprila 1992. Hrvatsko vijeće odbrane (**HVO**).⁹⁷ Dana 15. aprila 1992., Predsjedništvo BiH naložilo je oružanim jedinicama konsolidovanim pod komandom republičkog TO-a da kasnije tog mjeseca preduzmu prvi korak prema stvaranju jedinstvene Armije Republike Bosne i Hercegovine (**ARBiH**).⁹⁸ JNA u BiH je transformirana u vojnu silu bosanskih Srba. Dana 4. maja, savezno Predsjedništvo Jugoslavije naredilo je povlačenje snaga JNA iz Bosne u roku od 15 dana. Četiri dana kasnije, to isto tijelo poslalo je 38 generala JNA u penziju. Po njihovoj direktivi isto tako je general Kukanjac smijenjen kao komandant Druge vojne oblasti i na njegovo mjesto postavljen je Ratko Mladić, veteran s vojnog pohoda JNA u Hrvatskoj. Skupština bosanskih Srba, koja se sastala u Banja Luci, glasala je 12. maja za stvaranje Vojske Republike Srpske (VRS) i izabrala Mladića kao glavnog komandanta. Mandat Ratka Mladića kao komandanta Druge armijske oblasti JNA trajao je svega nekoliko dana, nakon čega je on postao komandant VRS-a.

Poslije zvaničnog povlačenja jedinica JNA iz BiH većina teškog naoružanja, kao i ogromna većina trupa, ostali su u pogonu vojnog pohoda pod komandom lokalnih bosanskih Srba. Načelnik štaba JNA general Veljko Kadijević ukratko je opisao taj proces riječima: "Komande i jedinice JNA su činile kičmu vojske Republike Srpske sa kompletnim naoružanjem i opremom."⁹⁹ Svaki od pet armijskih korpusa BiH preimenovan je, ali je

istovremeno zadržao većinu kadrova i skoro sve svoje naoružanje. Četvrti korpus JNA sa sjedištem u Sarajevu postao je Romanijski korpus VRS-a, osiguravajući vojnoj jedinici VRS-a područje odgovornosti koje se poklapalo sa SAO Romanijom pod civilnom upravom. Romanijski korpus, formiran sa silom od otprilike 13.000 vojnika, držao je sve do kraja rata Sarajevo u okruženju. Njihov glavni neprijatelj bio je Prvi korpus Armije BiH, to jest jedinica zadužena za odbranu Sarajeva.

Srpska vizija Sarajeva

U strateškim promišljanjima Karadžića i ostalih funkcionera SDS-a Sarajevo je zauzimalo središnje mjesto. Njihova vizija s vremenom je evoluirala i počela varirati s obzirom na publiku kojoj je bila namijenjena. S dolaskom rata, oni su provodili svoje strateške namjere da podijele Sarajevo u ono što su nazivali srpskim i muslimanskim dijelom, razvijajući za svaki od tih dijelova radikalno suprotne vizije sudbine grada u budućnosti.

U nekoliko navrata tokom 1991. Karadžić je izrazio želju za konfiniranjem ili eliminacijom sarajevskih Muslimana. Dana 8. septembra, razbiješnje što je muslimanska policija u mjestu Otok na granici s Hrvatskom pritvorila hrvatskog Srbina, ministra unutrašnjih poslova, Milana Martića, Karadžić je u telefonskom razgovoru saopštio srpskom predsjedniku Slobodanu Miloševiću da se Srbi na području Sarajeva spremaju da blokiraju grad: "Romanija mi je javila da se oni spremaju da blokiraju Sarajevo i niko iz Sarajeva izaći neće moći."¹⁰⁰ U razgovoru s potpredsjednikom SDS-a Nikolom Koljevićem tog istog dana, on je ponovio mogućnost da bi funkcioneri SDS-a oko Sarajeva mogli da gradu nametnu blokadu: "Oni će odsjeći Sarajevo! Iz Sarajeva neće moći niko izaći nijednim pravcem. Niti jednim pravcem neće niko moći!"¹⁰¹ Sredinom oktobra 1991., razlučeni što delegati SDA i HDZ-a u bosanskoj Skupštini predlažu memorandum o suverenitetu (vidi gore "Srpska kampanja za regionalizaciju"), Karadžić je u privatnom telefonskom razgovoru rekao jednom svom dugogodišnjem prijatelju i kolegi piscu, Gojku Đogu, da će sarajevski Muslimani umrijeti pri pokušaju da se otrgnu od SFRJ:

"Oni ne shvataju... kako Srbi ključaju, kako se Srbi sporo pale, a dugo gore.... oni moraju da znaju čovječe da oko Sarajeva ima 20.000 naoružanih Srba, pa to nije normalno, pa oni će, oni će nestati. Sarajevo će biti karakazan u kome će izginuti 300.000 Muslimana.... Šta vi mislite da se možete, da se otcijepite kao Hrvatska."¹⁰²

U tom istom razgovoru Karadžić je kazao Đogu da namjerava da dozvoli Muslimanima da vladaju malim enklavama: "On (bosanski predsjednik Izetbegović - rjd) može da ima vlasti u pola Sarajeva, u Zenici, i u pola Tuzle, i naime, gotovo je.... Oni to ne shvataju da bi tu bilo krvi do koljena i da bi muslimanski narod nestao..."¹⁰³

Dana 15. oktobra, Karadžić je izustio sličnu prijetnju s govornice bosanske Skupštine, ali nije konkretno pomenuo Sarajevo, niti je naveo koliko bi konkretno Muslimana izginulo. Nekoliko sedmica ranije, Krajišnik je blago upozorio Karadžića da ne daje izjave tipa da bi samo Muslimani mogli nestati. "Treba reći, nestaćemo svi, obadvoje, znaš", kazao je on Karadžiću. "To namjerno treba reći."¹⁰⁴ Ali obraćajući se bosanskoj Skupštini 15. oktobra, Karadžić je ponovio prijetnju koju je već iznio u razgovoru s Đogom pokušavajući da prebaci odgovornost za nestanak Muslimana na njihove vlastite vođe: "Nemojte da mislite da nećete odvesti Bosnu i Hercegovinu u pakao, a muslimanski narod možda u nestanak, jer muslimanski narod ne može da se odbrani ako bude rat ovdje."¹⁰⁵ Njegova izjava izmamila je žestoku reakciju od Izetbegovića koji je navodio "njegovu izjavu i način na koji je iznesena" kao razloge zbog kojih BiH možda i ne želi da ostane u Jugoslaviji.

Poslije te ratoborne Karadžićeve izjave pred Skupštinom 15. oktobra i oštrog uzvraćanja koje je ona isprovocirala, vođe SDS-a prihvatili su temu "razdvajanja" (ponekad izraženu i kao "teritorijalizacija") Sarajeva na "muslimanski" i "srpski" dio kao svoju glavnu temu. Na sastanku održanom u večernjim satima 15. oktobra (o kojem se gore diskutovalo) jedan stranački vođa obećao je da će formirati "srpsku vladu sa sjedištem u Sarajevu koja bi povezala sve naše regije."¹⁰⁶ Još jedan učesnik rekao je da je došlo vrijeme za rastanak s iluzijom da bi se mogao formirati okvir za zajednički život sa Muslimanima i Hrvatima. On je tvrdio kako različiti srpski regioni moraju biti spremni za blokadu komercijalnih pravaca prema Sarajevu.¹⁰⁷ Poslije ovog sastanka, vođe SDS-a na nekoliko su nivoa unapređivali dodatne prijedloge za razdvajanje srpskih od nesrpskih područja. U sarajevskoj opštini Ilijaš delegati SDS-a u opštinskoj skupštini predložili su 29. oktobra da se "srpski dio" te opštine izdvoje od grada Sarajeva i pridruži SAO Romaniji.¹⁰⁸ Govoreći u decembru 1991. Karadžić je izjavio: "Čini mi se da sada kada je ovoliko nepovjerenje treba ići na što više razdvajanja, pa neka poslije život i ekonomije, i ekonomski rezoni spajaju."¹⁰⁹

U januaru 1992. potpredsjednik SDS-a Nikola Koljević je na sastanku s hrvatskim predsjednikom Tuđmanom i njegovim savjetnicima u Zagrebu zagovarao "humano preseljenje stanovništva" kako bi se osiguralo razdvajanje naroda u BiH.¹¹⁰ Tuđman je odgovorio potvrdno, napominjući kako je "historija s vremena na vrijeme ukazivala na povremenu potrebu za preseljavanjem." U aprilu 1992. Koljević je javno izjavio da bi razdvajanje republika trebalo početi u Sarajevu i apelovao je da rad na razgraničavanju "nacionalnih zajednica" odmah započne "kako bi se Sarajevo teritorijalizovalo".¹¹¹

U prvoj polovini maja 1992., dok je rat bjesnio u većem dijelu republike, poslanici skupštine bosanskih Srba potvrdili su svoju riješenost na etničku podjelu usvajajući šest "strateških prioriteta srpskog naroda, odnosno strateških ciljeva srpskog naroda".¹¹² Reafirmišući princip podjele kojim se SDS rukovodio od jeseni 1991., poslanici su specificirali da je njihov prvi cilj "razdvajanje od druge dvije nacionalne zajednice, državno razdvajanje".¹¹³ Predsjednik skupštine Krajišnik nazvao je taj princip "najvažnijim... svi ostali ciljevi su podtačke prvog.

Jesmo li se opredijelili da se konačno razgraničimo sa druge dvije nacionalne zajednice. Možemo li se razdvojiti sa njima, ako se Bosna i Hercegovina pocijepa na troje".¹¹⁴

Druga dva cilja identifikovani su kao konkretni teritorijalni ciljevi. Peti cilj zagovarao je "podjelu grada na srpski i muslimanski dio i uspostavljanje u svakom od ova dva dijela efektivne državne vlasti".¹¹⁵ Razjašnjavajući ovaj cilj skupštini bosanskih Srba, Karadžić je potvrdio važnost grada za konačni ishod rata:

"Sarajevo nam je strateški gledano na petom mjestu, ali su borbe u Sarajevu i za Sarajevo i strateški i taktički gledano od presudne važnosti ... Alija nema državu dok mi imamo dio Sarajeva... Borbe oko Sarajeva odlučuju sudbinu BiH i mi smo to i ranije slutili i o tome smo govorili, ako rata bude on će početi u Sarajevu i završiti u Sarajevu."¹¹⁶

Nacionalne vođe bosanskih Srba ponavljale su na narednim sjednicama skupštine više puta tih svojih šest strateških ciljeva. Karadžić i Krajišnik nekoliko su ih puta sažeto naveli u skupštini insistirajući na tome da oni ne mogu da se promijene niti se od njih može odstupiti.¹¹⁷ U nekoliko navrata, funkcioneri SDS-a objasnili su konkretnije kako shvataju ciljeve koje su usvojili 12. maja. Na sastanku vojnih i opštinskih vođa održanom dva dana kasnije, 14. maja 1992., vođa SDS-a Milan Malidža, predsjednik opštinske skupštine Mrkonjić-Grad, objasnio je svoje viđenje 5. strateškog cilja: "Rečeno je da Sarajevo mora da bude podijeljeno ili sravnjeno sa zemljom".¹¹⁸ U julu 1994. Karadžić je još konkretnije naglasio prvi strateški cilj: "da se ratosiljamo neprijatelja iz kuće, to jest Hrvata i Muslimana, da ne budemo više zajedno u državi."¹¹⁹ Suprotstavljajući se odredbama Dejtonskog sporazuma u decembru 1995. Krajišnik je insistirao na tome da je riječ o permanentnim ciljevima:

"Zadatak ove republike i prvi strateški cilj je da se mi odvojimo od Muslimana i Hrvata i nema niko pravo da zasniva strategiju srpskog Sarajeva na ostanku u zajedničkoj državi. Tako da je isključena bilo kakva opasnost ili želja za kopčom i rješenjem Sarajeva (u smislu) da mi želimo da ostanemo sa Hrvatima i Muslimanima."¹²⁰

Nekoliko govornika potvrdilo je na sjednici Skupštine od 12. maja da je grad već u kliještima srpskih snaga. Predsjednik SDS-a Karadžić kazao je Skupštini: "držimo sve svoje krajeve, sve opštine, sva naselja od Sarajeva i držimo naše neprijatelje, sad moram i mogu da kažem da držimo naše neprijatelje u potpunom okruženju, tako da im ne može da dođe vojna pomoć, ni u ljudstvu, ni u naoružanju."¹²¹ Trifko Radić, predstavnik zapadnog Sarajeva iz opštine Ilijaš, gdje snage bosanske vlade nisu uspjele da se probiju u aprilu, mogli su sada da tvrde da su on i njegovi kolege odsjekli grad:

"Mi smo spremni. Mi držimo 50 km okruženja oko Ilijaša. Mi smo organizovani, i ja sam molio TV da dođe da snimi kako smo mi organizovani za rat u Ilijašu, kako je organizovana odbrana linije... Mi smo pokrali 32 tone cisterne nafte i benzina. Mi smo presjekli i minirali prugu i nema više dolaska u Sarajevo. Mi smo minirali i auto-put. Sve ćemo učiniti da više neprijatelj iz pravca Zenice u Sarajevo neće doći, a i odozgo ko pođe, biće gotov."¹²²

Dragan Kalinić, ministar zdravlja Srpske Republike BiH, odbacio je sporazum koji je tog dana potpisan kao neprijateljski srpskim interesima budući da je njime JNA dozvoljavala Ujedinjenim nacijama da koristio sarajevski aerodrom za dostavu humanitarne pomoći Sarajevu.¹²³ On je vidio rat kao jedinu zadovoljavajuću opciju:

"Poznavajući ko nam je neprijatelj, u kojoj mjeri je on perfidan, i u kojoj mjeri mu se ne može vjerovati dotle dok se on fizički, vojnički ne uništi i ne slomije, što podrazumijeva, naravno i eliminisanje i likvidaciju njegovih ključnih ljudi. Ja se odmah opredjeljujem za ovu prvu opciju, ratnu opciju jer jedino mislim da ... sudbina Srba u BiH za nas ovdje ne može se drugačije riješiti već ratom."¹²⁴

U sklopu tog rata, on je zagovarao razaranje jednog od glavnih zdravstvenih objekata u Sarajevu:

"Oni koji budu planirali operaciju Sarajeva, oslobađanja Sarajeva ili uništenja žive neprijateljske sile u Sarajevu, moraju da planiraju šta će sa zdravstvenim objektima. I odmah da vam kažem, ako će Vojna bolnica pasti u ruke neprijatelju, onda sam ja za to da se Koševska bolnica uništi i da neprijatelj nema gdje da se liječi."¹²⁵

General Mladić, novoodabrani komandant VRS-a, apelovao je na skupštinu da stegne obruč oko grada. "Ako želimo da se Muslimani predaju, oko Sarajeva mora da se gusto raspoređi 300 topova, raznih kalibara, od "zolja" /ručnih raketnih bacača/, 40-60 milimetarskih do "Orkana" /višecijevnog raketnog bacača/ i raketa P-65." General Mladić zagovarao je stavljanje grada pod obruč VRS-a:

"I mi trebamo još ovog momenta u prsten staviti aždajinu glavu Sarajevo i iz njega može da ima izlaza samo onaj koga ćemo mi pustiti, a ne svaki od nas, već onaj ko je glavni, ko komanduje."¹²⁶

General Ratko Mladić predložio je da se opsjednutom gradu uskrate osnovne komunalne usluge i da se za to optuži bosanska vlada:

"Mi ne smijemo kazati, mi ćemo uništiti Sarajevo, ne mi nećemo, mi hoćemo da sačuvamo Sarajevo, nama Sarajevo treba. Mi nećemo kazati da ćemo srušiti dalekovod ili vodu isključiti, ne jer

to Ameriku diže na noge, ali, gospodo, mi vas molimo sve u redu, e, jednog dana nema vode u cijelom Sarajevu ... Prema tome mi moramo mudro saopštiti svijetu, gađali su oni, pogodili dalekovod i nestalo struje, gađali vodovod, nestalo struje tu i tu, vršimo napore i popravljamo, to je ta diplomatija."¹²⁷

Diplomatija koju je zagovarao Mladić postala je okosnica dvojakog pristupa opsadi Sarajeva koji su prihvatile srpske vođe. Javni stav viših funkcionera SDS-a i viših komandanata VRS-a bio je da srpske oružane snage samo brane područja nastanjena Srbima u okolini Sarajeva od napada Armije BiH. Vođe bosanskih Srba rezolutno su odbile da vojnu situaciju nazovu "opsadom", terminom kojim su se obično služili svjetski mediji i funkcioneri UN-a. Umjesto toga, Mladić je tvrdio da snage bosanskih Muslimana napadaju iz unutrašnjosti grada Srbe po predgrađima Sarajeva, te da drže Srbe u centru grada protiv njihove volje. "Srpska strana je bila i još uvijek jeste duboko uznemirena zbog situacije kakva sada vlada u Sarajevu.", napisao je u otvorenom pismu generalnom sekretaru UN-a Boutrosu Boutrosu Ghaliju i nekolicini zapadnih vođa u septembru 1992. "Između 40.000 i 50.000 Srba drže se kao etnički taoci pri čemu se redaju konstantni i svakodnevni napadi na srpske opštine Ilidža, Lukavica, Ilijaš i Vogošća."¹²⁸ Navodio je civilne žrtve u gradu okrivljujući branitelje grada:

"Muslimanska strana nastavlja da vrši zločine nad vlastitim stanovništvom, bombardujući vlastita naselja i gradove, ubijajući vlastiti narod u redovima za hljeb, po pijacama, na pogrebima, napada osoblje **UNPROFOR-a** (Zaštitne snage Ujedinjenih nacija) i postrojenja, a sada počinje da otvara vatru i na avione sa humanitarnom pomoći, a sve to s namjerom da navuče gnjev međunarodne javnosti na Srbe."¹²⁹

Za razliku od njegovog predratnog gledišta, kada se zalagao za otcjepljenje Pala od Sarajeva, Karadžić je sada tvrdio da su Pale sastavni dio grada i kao takve dostojne da se proglase prijestolnicom Republike Srpske. "Republika Srpska postoji. Njen glavni grad je Sarajevo, tj. Srpsko Sarajevo, a u Srpsko Sarajevo spadaju i Pale, jer su Pale sarajevska opština."¹³⁰ Nadalje, Karadžić je zamišljao srpsko Sarajevo kao pandan onome što je on zvao "muslimanski dio". Do ljeta 1992., snage bosanskih Srba uspostavile su kontrolu nad opštinama na svojoj strani opsadnih linija. Nesrbi su ili otišli ili su protjerani, ostavljajući za sobom zajednice u kojima su u velikoj većini prevladavali Srbi. Nedeljko Prstojević, delegat s Ilidže u skupštini bosanskih Srba, pripisao je Karadžiću za zaslugu to što su se sarajevska predgrađa otarasila muslimanskog stanovništva:

"Kada su Srbi u Sarajevu digli ustanak i kad su uzeli određene teritorije pod svoju kontrolu, u tome momentu nije bilo vlade ili se bar nije znalo gdje je. Šta više u prvim danima nismo znali da li je gospodin Karadžić živ. Kad smo saznali da je živ i da je sišao

među nas na Ilidžu i dao nam određena ohrabrenja, Srbi su u Sarajevu na tim prostorima zadržali određenu teritoriju pod kontrolom, a po nekim dijelovima i proširili svoje teritorije i potjerali Muslimane sa teritorije gdje su oni praktično u većini."¹³¹

Kako se rat nastavljao, Karadžić je izražavao nadu da će srpsko Sarajevo postati u strateškom smislu centar poslijeratne srpske države:

"Sarajevo će biti podijeljeno i postaće dva grada... sve što je srpsko u Sarajevu zadržaćemo ... jer nama Sarajevo integriše istočnu Hercegovinu, staru Hercegovinu i Romaniju... Romanija ima svoju čaršiju u Sarajevu. I tako će i ostati."¹³²

Malo je tih dalekosežnih planova i realizirano, bilo prije ili poslije rata.

Stezanje obruča

Nakon priznanja Bosne i Hercegovine kao nezavisne države od strane EZ i SAD

7. aprila, u Sarajevu je izbio oružani sukob koji se tokom aprila odvijao svakoga dana. Borbe su presijecane prekidima vatre koje bi pregovorima isposlovali međunarodni posrednici i koji bi trajali u najboljem slučaju po tri dana. Grad je granatiran sa okolnih brda. Granatirani su Koševska bolnica i Institut za fizioterapiju i rehabilitaciju na Ilidži, pripadnici UNPROFOR-a koji su pokušavali spasiti pacijente dolazili su pod udar snajperske vatre.¹³³ Radio i televizija Sarajevo opetovano su gađani, dok su funkcioneri SDS-a govorili o navodnoj pristrasnosti sarajevske televizije i zahtijevali da se ona podijeli na tri dijela. Olimpijski muzej i njegov fond uništeni su u vatri koja je buknuła nakon granatiranja 25. aprila 1992.

U vojnoj borbi za Sarajevo dobro naoružane snage VRS-a uhvatile su se u koštac s brojnom ali slabo opremljenom Armijom BiH. Tokom aprila 1992., snage bosanskih Srba, uključujući TO, policiju i paravojne snage, s prekidima su se borile protiv TO i policijskih jedinica pod kontrolom bosanske Vlade, kao i protiv paravojnih grupacija pod kontrolom muslimanskih i hrvatskih nacionalnih stranaka. Te bitke uglavnom su se vodile u zapadnim i sjevernim predgrađima, pogotovo u opštinama Ilidža, Ilijaš i Novi Grad. Uz pomoć teškog oružja JNA srpske snage su postepeno preuzele kontrolu nad većinom te teritorije. JNA je proširila svoj utjecaj stavivši pod kontrolu prilaze gradu i podigavši cestovne prepreke duž putova. Do kraja aprila, obruč opsade već je bio formiran. Linije fronta opsade prikazane su na mapi 3.

U očima mnogih međunarodnih posmatrača priznanje nezavisnosti BiH značilo je da je JNA postala strana vojska koja se miješa u unutrašnja pitanja druge zemlje. To je bila mogućnost s kojom su Milošević i Jović računali još krajem 1991. Dana 27. aprila 1992., pristaše Miloševića reorganizovali su jugoslavensku Federaciju, koja se sada sastojala samo od republika Crne Gore i

Srbije, skupa sa bivšim autonomnim pokrajinama Kosovo i Vojvodina, te usvojili novi ustav. Tog istog dana, predsjedništvo BiH naložilo je JNA da se povuče iz novonezavisne republike.¹³⁴ Pošto JNA nije uspjelo da se odmah povuče, specijalna policija Ministarstva unutrašnjih poslova BiH i druge jedinice lojalne Vladi BiH počele su opkoljavati neke od 16 objekata JNA u Sarajevu. Jedinice JNA koje su se našle u okruženju i njihova oprema postali su vrijedni, ali dobro naoružani taoci, a napeti pregovori koji su zatim uslijedili imali su za cilj da obezbijede njihovo neopozivo povlačenje iz BiH.

Dana 2. maja, JNA i ujedinjene srpske snage pokrenule su tenkovski napad na grad.¹³⁵ JNA je poslala tenkove na lokacije oko Predsjedništva, međutim odbila ih je pješadija protivtenkovskim oružjem. Uništena je glavna pošta, u kojoj je takođe bila glavna telefonska centrala od vitalnog značaja za povezanost grada s vanjskim svijetom. Jugoslovenski avioni tipa MIG letjeli su nad gradom dok su JNA i združene snage napadale s juga, zapada i sjevera. Iako slabije naoružane, snage TO BiH ipak su se uspjele suprotstaviti tom napadu, pa su zadržale centar grada i mala gradska područja prema zapadu i sjeveru. Sutradan, 3. maja, oni su lansirali prvi od nekoliko protivnapada koji ipak nisu uspjeli probiti srpske položaje u zapadnim predgradima.¹³⁶ Neuspjela ofanziva JNA od 2. i 3. maja 1992. bila je, kako se pokazalo, posljednja velika akcija Kukanjčevog zapovjedništva. Kao što je gore navedeno, on je 4. maja smijenjen i na mjesto zapovjednika Druge vojne oblasti došao je Ratko Mladić.

Sarajevo i njegova opsada u međunarodnom fokusu

Od prvih dana oružanih napada na grad, pažnja međunarodne javnosti bila je usmjerena na Sarajevo. Mnogi strani novinari i predstavnici međunarodnih organizacija napravili su tokom rata od grada svoj centar, omogućujući da stradanje Sarajeva bude puno više medijski eksponirano nego što je bio slučaj s drugim krajevima BiH. Sarajevo je dobilo posebno mjesto u pregovorima na kraju rata u BiH i neprestano je isticano u izvještajima i rezolucijama Ujedinjenih nacija. Jedan za drugim, nizovi raznih pregovarača, pojedinaca i međunarodnih agencija, defilirali su nastojeći isposlovati završetak rata, i svatko od njih je jedan dio svoje pažnje usmjerio na ukidanje opsadnog stanja i povratak grada u normalnije uvjete življenja.¹³⁷

Kao što je gore navedeno, Konferencija Evropske zajednice o bivšoj Jugoslaviji bila je prvo međunarodno tijelo koje je nadgledalo mirovne pregovore za bivšu Jugoslaviju. Pregovarači su najprije usmjerili svoje napore na završetak rata u Hrvatskoj, a 2. januara 1992. JNA i Hrvatska potpisale su sporazum poznat kao Vanceov plan (nazvan po bivšem državnom sekretaru SAD Cyrusu Vanceu) u Sarajevu, kojim su na neko vrijeme okončana neprijateljstva u Hrvatskoj. Strane su se dogovorile da pristanu na raspored snaga Ujedinjenih nacija, UNPROFOR-a, duž linija razdvajanja među njima, pod uslovom da Ujedinjene nacije nadgledaju prisustvo međunarodnih vojnih snaga na terenu.

UNPROFOR je na početku dobio mandat da operiše kao mirovna snaga u Hrvatskoj kako bi nadgledao poštovanje Vanceovog plana od januara 1992. Najprije je bio smješten u Sarajevu. Glavni kontingenti stigli su u Sarajevo da podignu bazu početkom marta 1991., dok je grad balansirao na ivici oružanog sukoba između srpskih snaga i pristaša Vlade BiH. Eskalacija nasilja u Sarajevu na koncu je prisilila UNPROFOR da u maju 1992. relocira štab u Zagreb, a kada je UNPROFOR dobio mandat da operiše u BiH, njegova primarna misija bila je da obezbijedi doturanje humanitarne pomoći civilima. Iako su njegovi zapovjednici redovno dogovarali primirja i na druge načine posredovali među zaraćenim stranama, UNPROFOR u BiH nije imao prednost mirovnog sporazuma kao što je to imao Vanceov plan za Hrvatsku, tako da nije raspoređen duž linija fronta kako bi razdvajao zaraćene strane kao što je to bio slučaj u Hrvatskoj. No ipak, sa 10.000 vojnika, UNPROFOR je predstavljao najveće i najupadljivije vojno prisustvo međunarodne zajednice u BiH tokom cijelog rata.

Nakon potpisivanja Vancovog plana u januaru 1992., Konferencija Evropske zajednice o Jugoslaviji je preko radne grupe o Bosni i Hercegovini skrenula pažnju na BiH. Portugalski ministar vanjskih poslova José Cutiliero vodio je deset rundi razgovora u Londonu, Briselu, Lisabonu i Sarajevu tokom prvih šest mjeseci 1992., a sve u cilju postizanja sporazuma kako bi se spriječila neprijateljstva. On je vode triju nacionalnih stranaka tretirao kao jednake partnere i promovisao je ustavne nagodbe koje bi *de facto* vodili do podjele Bosne i Hercegovine u tri jedinice koje nemaju zajedničkih granica i od kojih bi svakom dominirala po jedna nacija. Tokom pete runde razgovora u Sarajevu 18. marta 1992. (prije nego što je rat počeo) tri strane složile su se oko ključnih principa Cutilierova plana koji je postao poznat pod tim imenom kao baze za daljnje pregovore, ali sporazum nisu potpisali.¹³⁸ Služeći se rezultatima Popisa stanovništva iz 1991., jedna od studija zaključila je da bi po tom planu 60% Hrvata, 18% Muslimana i 50% Srba ostalo da živi na područjima kojima dominira druga nacija.¹³⁹ U roku od jedne sedmice, predstavnici svih triju grupa, bosanski Hrvati, bosanski Muslimani i bosanski Srbi distancirali su se od plana. Cutiliero je vodio daljnje razgovore tokom jula 1992., ali nije uspio postići okončanje rata.¹⁴⁰

Budući da su se razgovori vođeni pod okriljem Komisije Evropske zajednice o bivšoj Jugoslaviji pokazali besplodnima, Ujedinjene nacije su najprije fokusirale svoju pažnju na Sarajevo, naročito na aerodrom, kao i na potrebe glavnog grada za dostavom humanitarne pomoći. U Rezoluciji 752 od 15. maja 1992, Savjet bezbjednosti UN-a zamolio je generalnog sekretara da preispita načine na koje bi se obezbijedio "siguran i bezbjedan pristup sarajevskom aerodromu".¹⁴¹ Odgovarajući na zahtjev Savjeta, generalni sekretar je odvagao opciju da se rasporede trupe UNPROFOR-a kako bi se pružila "oružana zaštita" humanitarnim konvojima.¹⁴² Ta opcija je, naveo je on, bremenita mnogim rizicima. Ne navodeći poimenično nijednu stranu, napisao je:

Procjenjujući rizik od neprijateljske akcije, mora se imati na umu da je za neke od strana nanošenje tegoba civilima u biti njihov ratni cilj, budući da on vodi željenim iseljavanjima stanovništva sa određenih područja.

Dvije sedmice kasnije u Rezoluciji 757, Savjet bezbjednosti nametnuo je sankcije Saveznoj Republici Jugoslaviji (republikama Srbiji i Crnoj Gori) zbog podrške bosanskim Srbima. Napominje se takode da "sve strane snose određenu odgovornost za nastalu situaciju", ali se izražava i žaljenje zbog "neuspjeha organa vlasti Savezne Republike Jugoslavije, uključujući i JNA" da provedu raniju rezoluciju, kao i zbog toga što "uslovi još nisu uspostavljeni za efikasnu i neometanu dostavu humanitarne pomoći, uključujući siguran i bezbjedan ulaz i izlaz iz Sarajeva".¹⁴³ Iako su nacionalne vode bosanskih Srba pristale da 5. juna 1992. ponovno otvore aerordom za dostavu humanitarne pomoći i da stave svoje teško naoružanje pod nadzor UNPROFOR-a, bojazan Savjeta bezbjednosti oko slobodnog tranzita preko sarajevskog aerordoma neprekidno se ponavlja u kasnijim rezolucijama tokom ljeta 1992.¹⁴⁴ Rezolucija 771 od 13. avgusta 1992. odiše i više no brigom za aerodrom, pa se u njoj navodi:

trajni izvještaji o masovnim kršenjima međunarodnog humanitarnog prava obuhvataju... namjerne napade na neborce, bolnice i vozila hitne pomoći, što ometa dostavu hrane i medicinskih potrepština civilnom stanovništvu, a obuhvata i bezobzirno uništavanje i razaranje imovine.¹⁴⁵

Dana 24. avgusta 1992., Tadeusz Mazowiecki, specijalni izaslanik UN Komisije za ljudska prava, posjetio je Sarajevo i druga mjesta u BiH kako bi procijenio situaciju oko ljudskih prava. U svom izvještaju koji je podnio četiri dana kasnije zaključio je: "Živote u ovom trenutku najviše ugrožava granatiranje naselja sa civilnim stanovništvom, te otvaranje vatre na civile pod opsadom".¹⁴⁶ Bio je uznemiren činjenicom što snage koje vrše opsadu stanovništvu grada uskraćuju osnovne potrebe.

Opsada, uključujući i granatiranje naselja, te prekidanje dostave hrane i drugih najosnovnijih potrepština je druga taktika ... grad se redovno granatira, u očito smišljenom pokušaju širenja terora među stanovništvom. Snajperisti otvaraju vatru na nevine civile. Misija je posjetila bolnicu i vidjela mnoge civilne žrtve. Takode je vidjela štetu nanесenu samoj bolnici koja je već nekoliko puta granatirana, unatoč propisno istaknutim i međunarodno priznatim simbolima Crvenog krsta.

Mazowiecki je takode primijetio da su ciljani i kulturni centri i da je aerodrom, od životne važnosti za dostavu humanitarne pomoći, "među glavnim metama granatiranja." Osim džamija i Olimpijskog muzeja koji su napadnuti u aprilu, srpske snage razrušile su i Orijentalni institut u Sarajevu¹⁴⁷ i od maja do avgusta napadali muslimanske, katoličke, pa čak i srpske pravoslavne institucije u gradu. Dan nakon njegovog odlaska, srpske snage napale su Nacionalnu i univerzitetetsku biblioteku i redakciju dnevnih novina *Oslobodenje*.¹⁴⁸ Biblioteka je gorjela svu noć i uništena je gotovo većina grada.¹⁴⁹

Na Londonskoj konferenciji od 28. i 29. avgusta 1992. UN i EZ združili su napore za postizanje mira u Bosni i Hercegovini osnivanjem Međunarodne konferencije o bivšoj Jugoslaviji (MKBJ). Oni su imenovali Lorda Owena i Cyrusa Vancea kao kopredsjedavajuće koordinacionog odbora na konferenciji i zadužili ih da se izbere za mir.¹⁵⁰ Na toj konferenciji krajem avgusta 1992, Karadžić je pristao da teško oružje VRS-a u brdima iznad grada stavi pod međunarodni nadzor, upravo dok je negirao da njegove snage vrše opsadu Sarajeva.¹⁵¹ Nekoliko sati po završetku konferencije, Sarajevo je ponovo izloženo minobacačkoj i artiljerijskoj baraži u kojoj je ubijeno najmanje deset ljudi i nešto manje ranjeno.¹⁵² Čak i nakon što su međunarodni posmatrači raspoređeni, oni jedva da su radili išta drugo osim što su brojali granate koje je VRS ispaljivala dolje na grad. Dok su se napadi na grad nastavljali, dvojica kopredsjedavajućih radili su cijelo vrijeme na mirovnom planu.

Nakon nekoliko mjeseci preliminarnih razgovora, Vance i Owen prezentirali su svoj mirovni plan (VOMP: Vance-Owenov mirovni plan) vodama triju nacionalističkih stranaka početkom januara 1993. VOMP je predviđao deset provincija od kojih bi tri imale Hrvate, Srbe, odnosno Muslimane u većini, dok bi deseta bilo Sarajevo, koje bi dijelile sve tri grupe.¹⁵³ Hrvatski predstavnici smjesta su prihvatili taj plan, dok su muslimanski pregovarači pristali na njega koncem marta 1993., ali je zato skupština bosanskih Srba plan odbila nakon što su srpski birači u velikoj većini glasali protiv plana na posebnom referendumu održanom u maju 1993.

Kako je VOMP slabio u nedostatku pristanka bosanskih Srba, Savjet bezbjednosti Ujedinjenih nacija nastavio je sa zahtjevima da se obustave napadi na Sarajevo i druge opkoljene gradove u BiH. Rezolucija 819 (od 16. aprila 1993.) osudila je "smišljene akcije bosanskih Srba za prisilnu evakuaciju civilnog stanovništva iz Srebrenice... kao i iz drugih dijelova Republike Bosne i Hercegovine, u sklopu sveukupne odurne kampanje 'etničkog čišćenja'".¹⁵⁴ Rezolucijom 824 Savjet bezbjednosti skrenuo je pažnju na "hitne i bezbjednosne humanitarne potrebe" nekoliko gradova ističući

jedinstven karakter grada Sarajeva kao multikulturalnog, višenacionalnog i multikonfesionalnog centra koji pruža primer održivosti suživota i međusobnih odnosa svih zajednica Republike Bosne i Hercegovine te potrebe da se ista sačuva i da se izbegne njeno daljnje razaranje

U Rezoluciji stoji da bi Sarajevo i još pet gradova trebali bi se "smatrati zaštićenim zonama", a zahtijeva "Trenutno obustavljanje oružanih napada ... i povlačenje svih vojnih i paravojnih jedinica bosanskih Srba iz tih gradova, i to na onu udaljenost gde prestaju da predstavljaju pretnju njihovoj bezbednosti i bezbednosti njihovih stanovnika".¹⁵⁵ Rezolucijom Savjeta bezbjednosti br. 836 (4. juni 1993.) mandat UNPROFOR-a proširen je sa sudjelovanja u dostavi humanitarne pomoći na "odvraćanje napada na zaštićene zone, nadgledanje prekida vatre, zagovaranje povlačenja vojnih i paravojnih jedinica osim onih koje pripadaju Vladi Republike Bosne i Hercegovine, te zauzimanje nekih ključnih tačaka na terenu."¹⁵⁶

U svakoj rezoluciji Savjet bezbjednosti naglašavao je da su njegovi zahtjevi u skladu sa sprovođenjem VOMP-a.

U avgustu 1993. Lord Owen i Stoltenberg (koji je zamijenio Cyrusa Vancea, koji je dao ostavku u maju) inicirali su novi mirovni plan koji je imao nadomjestiti umirući VOMP.¹⁵⁷ Planom Owena i Stoltenberga, koji se obično pominjao kao unija triju republika, predlagalo se stvaranje triju vrlo autonomnih teritorijalnih jedinica, od kojih bi svaka pripala jednoj od triju glavnih nacija BiH.¹⁵⁸ U skladu s tim planom Sarajevo je trebalo potpasti pod upravu UN-a. Owen i Stoltenberg dobili su pristanak pregovarača svih triju strana, ali su predstavnici Skupštine BiH u Sarajevu, kojom su dominirali Muslimani, odbacili taj plan zabrinuti što je njime skromnih 30% teritorije BiH pripalo strani bosanskih Muslimana. Akcioni plan EU od 8. novembra 1993. slično tako je uključivao autonomne teritorijalne jedinice definirane po nacionalnom ključu.¹⁵⁹ Bio je to prvi od tri plana za koje je Lord Owen kazao kako "svi u biti spadaju u istu porodicu"¹⁶⁰, koji je donio dodatne, posebne odredbe o budućem statusu Sarajeva.

Trajni diplomatski zastoj prekinut je u februaru 1994. nakon jednog naročito smrtonosnog napada na Sarajevo. Dana 5. februara 1994., jedna granata pala je nasred pijace Markale pune ljudi u centru Sarajeva usmrativši 68 osoba i ranivši preko 200. Istraga koju je proveo UN ukazivala je na to da je napad vjerovatno lansirala VRS, a svjetski lideri reagovali su s ogorčenjem zbog tog napada na civile. Incident je naveo SAD da izda ultimatum bosanskim Srbima da povuku svoje teško oružje iz "zone totalnog isključenja" od 20 kilometara oko Sarajeva ili da se suoče sa NATO napadima na njihove položaje. Uplićući sve više svoju zemlju u krizu u Bosni i Hercegovini, ruske diplomate isposlovale su kompromisno rješenje po kojem su bosanski Srbi imali izvući svoje teško oružje iz "zone isključenja" u zamjenu za dolazak ruskog odreda UNPROFOR-a. Iako su se nacionalisti iz redova bosanskih Srba tom rješenju povinovali sporo i nevoljno, na koncu su ipak povukli svoje naoružanje iz "zone isključenja".

Napore Međunarodne konferencije za bivšu Jugoslaviju ometalo je izbijanje sveopšteg rata između hrvatskih i muslimanskih oružanih snaga u aprilu 1993. Rat između bivših saveznika alarmirao je kreatore politike iz SAD koji su apelovali na dvije strane da prestanu s borbama i da formiraju zajedničku teritorijalnu jedinicu. Jedna od inicijativa pod vodstvom SAD-a rezultirala je time što su vođe Muslimana i Hrvata potpisali Vašingtonski sporazum u martu 1994. stvarajući tako "Federaciju BiH" sastavljenu od deset "kantona". U Sporazumu se konkretno navodilo da je Sarajevo glavni grad Federacije i jedan od njenih deset kantona. U prvoj godini sporazum je proizveo jedva nešto više od prekida vatre, dok je Federacija isprva bila poput nekog, no to se pokazalo odlučnim u preusmjeravanju energija Armije BiH i HVO-a na zajedničkog neprijatelja, odnosno na VRS.¹⁶¹

Nakon što su nacionalisti iz redova bosanskih Srba povukli svoje teško oružje iz zone isključenja, a Vašingtonski sporazum prihvatile hrvatske i srpske vođe, Owen i Stoltenberg su, kako bi pospiješili pregovore, formirali Kontakt grupu u kojoj su bili SAD, UK, Francuska, Njemačka i Rusija. Kontakt grupa je uskoro naslijedila MKBJ kao glavna institucija koja je imala pregovorima postići mirovni sporazum, ali su njen prvi plan odbili nacionalisti među bosanskim Srbima.¹⁶² Od avgusta 1994., Kontakt grupa je ostala kao pregovarač za stolom, ali su bosanski Srbi nastavljali da odbijaju modificirane varijante tog plana. Tek u ljeto 1995. novi razvoj događaja pokrenuo je

zaraćene strane prema konačnom prekidu vatre, što je rezultiralo pregovorima o završetku rata i kraju opsade u novembru 1995.

Zaključak

Geografija, demografske promjene, razvoj političkih događaja, kao i strategija nacionalista među bosanskim Srbima, igrali su redom ulogu u stvaranju uslova koji su doveli do opsade Sarajeva. Grad se razvio u uskoj dolini od istoka prema zapadu, što ga je učinilo ranjivim pred bombardovanjem i napadima s brda na sjeveru i jugu. Srpska sela zbijena po planinama perifernih opština koje su gradu pripojene sedamdesetih godina, Devedesetih su pružila podršku kampanji SDS-a čiji cilj je bilo izdvajanje grada Sarajeva. Nacionalisti, bosanski Srbi, i njihovi vojni saveznici (JNA i njena nasljednica VRS) oslanjali su se na ta ruralna i pretežno srpska područja pri pripremi i podršci opsade grada od 1991. do 1995. Vođe bosanskih Srba iskoristili su svoju vojnu i geografsku prednost kako bi povremeno granatirali Sarajevo, nanosili mu štetu i razarali kulturne i vjerske spomenike, te lišavali njegovo civilno stanovništvo hrane, vode, struje, plina i prijevoza. Desetkovano gradsko stanovništvo postalo je životno ovisno o međunarodnoj humanitarnoj pomoći. Masovno umiranje od gladi spriječeno je zahvaljujući naporima UNPROFOR-a i dovitljivosti sarajevskih branilaca. U februaru 1994., nakon dvije godine bespolodnih pregovora i odbijanja mirovnog plana, međunarodna diplomatija postigla je sporazum koji je gradu donio predah od granatiranja teškim naoružanjem. Međutim, sama opsada se nastavila i niti oružani otpor Armije BiH niti međunarodni pritisak nisu uspjeli razbiti opsadu Sarajeva od strane VRS-a i njegovu izolaciju sve do potkraj 1995.

¹ Izborni rezultati nalaze se u: Suad Arnautović, *Izbori u Bosni i Hercegovini '90. Analiza izbornog procesa* (Sarajevo: Promocult, 1996.) str. 103-127.

² Lokalni termin "narod" znači "ljude" ili "naciju", ali je najuporediviji u engleskom jeziku s terminom "etnička grupa" ili "nacionalnost". Termin "narod", kako se koristio u socijalističkoj Jugoslaviji imao je specifično značenje koje je podrazumijevalo oblik priznanja jedne grupe na najvišoj razini. "Narodnost" (doslovno - "nacionalnost") je imala niži status od "naroda", dok je status još niži od "narodnosti" imala "manjina". Prema Ustavu SRFJ iz 1974. bosanski Muslimani, Hrvati, Makedonci, Crnogorci, Slovenci i Srbi bili su priznati kao "narod".

³ Robin Okey, "Serbian, Croatian, Bosnian? Language and Nationality in the Lands of the Former Yugoslavia," *East European Quarterly*, sv. 38, br. 4 (januar 2005), str. 419-441, opisuje kako su se s vremenom mijenjali bosanski, hrvatski i srpski jezik.

⁴ Ronelle Alexander, *Bosnian, Croatian, Serbian: A Grammar with Sociolinguistic Commentary* (Madison, WI: University of Wisconsin Press, 2006), str. 379.

⁵ Vjekoslav Perica, *Balkan Idols: Religion and Nationalism in Yugoslav States* (New York: Oxford University Press, 2002), str. 6.

⁶ Duško Milidragović, *Komunalno uređenje grada Sarajeva* (Sarajevo: Službeni list SRBiH, 1984), str. 102. Statistički podaci o stanovništvu preuzeti su Popisa stanovništva 1991., kao što je izviješteno u: Republika Hrvatska, Državni zavod za statistiku, *Stanovništvo Bosne i Hercegovine; Narodnosni sastav po naseljima* (Zagreb: Državni zavod za statistiku, 1991), str. 15 (dalje u tekstu Državni zavod, *Stanovništvo BiH*.)

⁷ "Zajednički život" i "suživot" bili su termini koje su Bošnjaci obično koristili do 1991. Nakon dolaska međunarodnih mirotvoraca i drugih stranaca tokom jugoslovenskih ratova, Bosanci su došli do termina "multietnički život", kojim su se sve više počeli služiti opisujući isti fenomen. Objasnio sam koncepte zajedničkog života i "komšinstva" u Robert J. Donia, *Sarajevo: A Biography* (London: Hurst; Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, 2006), str. 2-5.

⁸ Godine 1977., opština Novo Sarajevo podijeljena je nadvoje. Jedna od tako nastalih opština nastavila je nositi ime Novo Sarajevo, dok je druga dobila ime Novi Grad. Do 1991. stanovništvo tih dviju opština kombinovano je dosegalo 231.705, što je dvostruko više od 111.811 stanovnika na toj istoj teritoriji 1971. Državni zavod, *Stanovništvo BiH*, str. 15.

⁹ Neven Andelić, *Bosna i Hercegovina: the End of a Legacy* (London, Frank Cass, 2003.), str. 180.

¹⁰ U Sarajevu je kandidat SDA Muhamed Kreševljaković izabran za gradonačelnika i predsjednika Gradske skupštine. Član SDS-a Maksim Stanišić imenovan je predsjednikom Izvršnog odbora, a Aleksandra Balvanović iz HDZ-a, imenovana je za potpredsjednika gradske skupštine. Taj izbor, s kojim su se nacionalne stranke već unaprijed saglasile, potvrđen je 20. decembra 1990., usprkos primjedbama opozicije iz "lijevog bloka" (koji su u principu sačinjavali Reformisti i Savez komunista/Socijaldemokrati). *Oslobodenje*, 21. decembra 1990, str. 10.

¹¹ Raif Dizdarević, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije: Svjedočenja* (Sarajevo, biblioteka "Svjedok" 1999.), str. 295. "Danas u Jugoslaviji postoji stvaran strah od hegemonije, ali i separatizam je vrlo jak." Dizdarević je bio ministar vanjskih poslova SFRJ tokom šest godina prije nego što je postao član Saveznog predsjedništva i na koncu predsjednik Saveznog predsjedništva.

¹² *Oslobodenje*, 21. decembar 1990., str. 10.

¹³ *Glas* (Banja Luka) 27. i 28. april 1991, str. 6, i *Oslobodenje*, subota, 27. april 1991, str. 4. Ove dvije novine, *Glas* i *Oslobodenje*, pružaju dragocjene informacije o lokalnoj situaciji na svojim područjima, Banjoj Luci i Sarajevu.

¹⁴ *Javnost*, 4. maj 1991, str. 2. *Javnost* je bila službeno glasilo SDS-a u Bosni i Hercegovini, koje je izlazilo svake dvije sedmice; počelo je da izlazi oktobra 1990. SDS je opravdavala svoju odluku optužujući gradsku vladu Sarajeva da je ekonomski zapostavila Pale dok s druge strane promovise turizam u drugim opštinama.

¹⁵ Srdan Radulović, *Sudbina Krajine* (Beograd: Dan Graf, 1996.), str. 17. Zajednica opština Sjeverne Dalmacije i Like koja se sastoji od opština Knin, Benkovac, Obrovac, Donji Lapac, Gračac i (Titova) Korenica.

¹⁶ Milošević je naredio Karadžiću da mobilizira rezerviste iz redova bosanskih Srba u telefonskim razgovorima 9. jula 1991. i 23. septembra 1991. Predmet MKSJ-a IT-02-54, Tužilac protiv Slobodana Miloševića, dokazni predmet P613, tab 4 i 74. ERN 0308-6323-0308-6325 i ET 0212-8746-0212-8751. ERN na BCS 0206--6204-0206-6207 i 02120-8746-0212-8751.

¹⁷ Srdan Radulović, *Sudbina Krajine*, str. 36.

¹⁸ Tijela SDS-a proglasila su i ratificirala formiranje SAO-a tokom jeseni 1991. Glavni odbor SDS-a preporučio je osnivanje SAO-a na svojoj sjednici od 7. septembra 1991. "Odluku o imenovanju štaba za regionalizaciju, Srpska demokratska stranka BiH, Gradski odbor, Sarajevo. Broj: 01-37-1/91." Sarajevo, 25. septembar 1991. BCS ERN SA02-1150. Sredinom septembra 1991., proglašene su četiri SAO: Hercegovina, Romanija-Birač, Semberija i Sjeverna Bosna. Skupština srpskog naroda u BiH, a ratificirala je te proglose na 2. sjednici 21. novembra 1991., u "Odluci o verifikaciji proglašenja Srpskih autonomnih oblasti u Bosni i Hercegovini." Ta odluka objavljena je malo kasnije u *Javnosti* od 7. decembra 1991., str. 10, u članku kojim se istovremeno najavljuje i proglašenje "Srpske autonomne regije Bosanska krajina", što

je preimenovanje "Zajednice opština Bosanske krajine" koja je proglašena u aprilu 1991.

¹⁹ Neki od dokumenata SDS-a navode ovaj SAO kao "Romanija-Birač", dok ga drugi naprosto zovu "Romanija". Vidi, primjera radi, *Javnost* od 21. septembra 1991., str. 5, koja se odnosi na proglašenje SAO Romanije. U decembru 1991., Romanija i Birač postali su dva različita SAO-a (vidi str. 9 ovog izvještaja), no čak i poslije toga neki dokumenti govore o SAO Romanija i Birač.

²⁰ Ivo Žanić, *Flag on the Mountain: A Political Anthropology of the War in Croatia and Bosnia-Herzegovina 1990-1995*. (London, Saqui, 2007.) preveo Graham McMaster sa Celiom Hawkesworth, str. 211-214.

²¹ "Odluka o imenovanju štaba za regionalizaciju". BCS ERN SA02-1150.

²² "Stenografske bilješke s 2. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 21. novembra 1991." Engleski ERN 0093-0319. (Dalje u tekstu navode se citati iz tih transkripata sa sjednica skupštine identificirane kao "Skupština bosanskih Srba", pri čemu se navodi broj sjednice, datum i ERN.) SAO Romanija-Birač sastojala se od opština Han-Pijesak, Pale, Sokolac, Vlasenica i Šekovići, "kao i dijelova drugih opština sa ove regije sa većinskim srpskim narodom sa sjedištem u Sarajevu". Engleski ERN 0093-0319, BCS ERN SA01-2031-SA01-2030 (pobrkane stranice). Verzija ove odluke iz *Službenog lista* navodi još dva područja u sklopu SAO Romanija-Birač: opštinu Olovo i dijelove opštine Rogatica. *Službeni glasnik srpskog naroda u Bosni i Hercegovini*, godina 1 – broj 1, Sarajevo, 15. januar 1992. BCS ERN SA01-0636, engleski ERN 0044-8160. Dalje u tekstu navodi se kao "*Službeni glasnik srpskog naroda u BiH*".

²³ Skupština bosanskih Srba, 2. sjednica, 21. novembra 1991. Engleski ERN 0093-0319-0093-0320, BCS ERN SA01--2030. "Status opština u gradu Sarajevu kao i dijelova grada Sarajeva u kojima srpski narod predstavlja većinu urediće se posebnom odlukom." Predsjednik SDS-a, govoreći u decembru 1991., izjavio je: "Sada imamo precizne podatke i Sarajevo može ne čak da ima eksteritorijalnost, nego prije svega srpsko Sarajevo, srpski dio Sarajeva, ima svoj kontinuitet i ovdje je sjedište Srpske autonomne oblasti Romanija i Birač... srpsko Sarajevo ima svoju teritoriju i svoju autonomnu zajednicu u sklopu Srpske Republike Bosne i Hercegovine, ali možemo (kao u originalu) da se dogovorimo...", engleski ERN 0093-9677-0093-9678, BCS ERN SA02-5146, Skupština bosanskih Srba, 4. sjednica, 21. decembar 1991.

²⁴ "Skupština srpske autonomne oblasti 'Romanija.' Pale, 11.12.1991. godine. Zapisnik." (Zapisnik sa sastanka Autonomne oblasti Romanija održanog na Palama 11. decembra 1991.) BCS ERN SA02-3688 – SA02-3692. Engleski ERN nije mi bio dostupan. Predstavnicima Sarajeva potužili su se da je odrednica "Birač" dodat u prvobitnu formulaciju SAO-a zato što su predstavnici SDS-a iz istočne Bosne koketirali sa proglašenjem vlastitog SAO-a.

²⁵ Skupština bosanskih Srba, 34. sjednica, 11. septembar 1993. BCS ERN 0215-0896. Engleski ERN nije mi bio dostupan. "Svaki naš potez je bio izazvan nekim Izetbegovićevim potezom ... oni urade nešto, mi uradimo nešto."

²⁶ "Platforma Predsjedništva Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine" i "Deklaracija". *Oslobođenje*, 15. oktobar 1991., strana 3.

²⁷ Laura Silber i Allan Little, *Yugoslavia: Deaf of a Nation*, (New York: Penguin Books, 1997.), str 216. Ovaj događaj prenijeli su svi mediji u BH, a o zakonitosti odnosno nezakonitosti poteza HDZ-a i SDA još uvijek se raspravlja.

²⁸ "Savjet stranke SDS-a, 18:00 do 21:30. Srpska demokratska stranka Bosne i Hercegovine. Datum: 15.10.1991.godine." BCS ERN SA02-3844 - SA02-3848. U BCS verziji "postoji original u rukopisu."

²⁹ "Odluka o osnivanju Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini," *Službeni glasnik srpskog naroda u Bosni i Hercegovini*, godina I – broj 1, 15. januara 1992., str. 1-2. Engleski ERN 0044-8141. Vidi također *Jugoslovenski pregled I* (1992.), str. 125 i *Oslobođenje*, 10. novembar 1991., str. 5.

³⁰ "Stenografske bilješke druge sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 21. novembar 1991. godine," BCS ERN SA01-2012 – SA01-2016, i *Oslobođenje*, 6. novembar 1991., str. 5.

³¹ Članovi Skupštine protivili su se stvaranju paralelnih institucija u svim opštinama, tvrdeći da bi takva akcija narušila već postojeće dogovore o saradnji s drugim nacionalnim strankama, te da bi se Muslimani mogli uskoro osvetiti organizirajući slična tijela u opštinama sa srpskom većinom. Skupština je jednoglasno prihvatila preporuku da se osnuju srpske skupštine opština, "dodajući da će se u popratnom pismu reći da se to preporučuje tamo gdje je to nužno, ni u kom slučaju da to bude linearno jer bi u svakom slučaju bilo bespotrebno." BCS ERN 0089-8274. Odluka je objavljena u "Preporuci o osnivanju skupština opština srpskog naroda Bosni i Hercegovini," *Službeni Glasnik srpskog naroda u Bosni i Hercegovini*, godina I – Broj 1, str. 9., 15. januara 1992, BCS ERN SA01-0637. Engleski ERN 0044-8165.

³² "Srpska demokratska stranka Bosne i Hercegovine. Glavni odbor. Strogo povjerljivo. Uputstvo o organizovanju i djelovanju organa srpskog naroda u Bosni i Hercegovini u vanrednim okolnostima, Sarajevo, 19. decembra 1991. godine", primjerak broj 096 (broj je rukom napisan) iz sarajevske opštine Trnovo, BCS ERN 0227-9644-0227-9653, engleski ERN ET 0227-9644-0227-9653. Tužilaštvo je dobilo nekoliko kopija ovog dokumenta s područja Sarajeva, numerisanih brojevima 93, 96, 100 i 104, koji se mogu pronaći u predmetu *Tužilac protiv Momčila Krajišnika*, dokazni predmet broj 529, separatori 23, 27, 28, 34 i 35. (Rukom ispisani brojevi pojedinačnih kopija izgleda upućuju na opštinski odbor SDS-a na koji je dokument adresiran.)

³³ *Ibid.*, engleske stranice 3, 4 i 7 i 8. BCS ERN 0227-9646-0227-964 i 0037-9650. "Krizni štab srpskog naroda" i "sazvati i proglasiti skupštinu srpskog naroda".

---

³⁴ *Ibid.*, engleska stranica 8, BCS ERN 0227-9650.

³⁵ *Tužilac protiv Momčila Krajišnika*, predmet broj 529, separator 43, BCS ERN SA02-6477. Engleski ERN ET SA02-6744. Marta 1992, sarajevski nedjeljnik *Slobodna Bosna* objavio je ta "uputstva" u cjelini, zajedno sa zapisnicima sa sastanaka sarajevskog kriznog štaba i spiskom učesnika. *Slobodna Bosna*, 12. marta 1992., str. 3.

³⁶ *Oslobođenje*, 25. decembra 1991, str. 7. Glasanje je bilo rezultat upornih i na koncu uspješnih napora vođa SDS-a da zadobiju glasove bosanskih Srba iz nenacionalističkih opozicionih stranki koji su izabrani u Skupštinu u novembru 1990. Delegati HDZ-a i SDA napustili su skupštinu kada je to pitanje stavljeno na dnevni red, nakon čega je lako donesena odluka o priključenju SAO Romanija.

³⁷ *Tužilac protiv Krajišnika*, dokazni predmet P529, separator 53, "Odluka o proglašenju srpske skupštine opštine Ilidža. Br. 6/92, 3. januar 1992." BCS ERN SA02-4139-SA02-4140; Engleski ERN ET SA02-4139-SA02-4140. Naredni primjeri sprovođenja uputstava od 19. decembra u Sarajevu mogu se naći u P5129, separatori 27, 48, 56, 371, 377, 378, 379 i 451.

³⁸ *Oslobođenje*, 11. januar 1992., str. 12.

³⁹ *Oslobođenje*, 15. januar 1992., str. 8 i 20. marta 1992. str. 8.

⁴⁰ U sarajevskoj opštini Stari Grad, u kojoj su Muslimani činili većinu, srpska opštinska skupština osnovana je 22. februara u kafiću "Dva goluba" i to uglavnom od strane onih koji nisu bili s tog područja. "Pošto ne možemo da živimo zajedno, možemo samo da živimo jedni pored drugih", rekao je Kosta Plakalović, izabrani predsjednik minijature srpske skupštine Starog Grada. *Oslobođenje*, 23. februara 1992, str. 5.

⁴¹ Skupština bosanskih Srba, 12. sjednica, 24. marta 1992., ERN 0300-2043.

⁴² Skupština bosanskih Srba u Bosni i Hercegovini, 12. sjednica, 24. marta 1992. Skupština je donijela "Odluku o verifikaciji odluka o proglašenju novoosnovanih srpskih opština", što je uključivalo 35 opština. Predsjedavajući je primijetio da "uspostavljanje srpskih opština... mora biti završeno i obavljeno kako treba, u skladu s našim ustavom." Nadalje, naveo je da su "svi predsjednici autonomnih oblasti dobili uputstva i da su to trebali pripremiti i organizovati. Oni koji to još nisu učinili, ima da to urade do petka". Skupština je jednoglasno podržala njegovu direktivu. BCS ERNs SA01-1162 – SA01-1163.

⁴³ *Oslobođenje*, 24. januar 1992, str. 11. Novine su objavile da će mjesečni prihod od 50.000 DEM ubuduće pripadati Palama.

⁴⁴ *Oslobođenje*, 29. januar 1992., str. 4.

⁴⁵ *Oslobođenje*, 5. mart 1992., str. 4.

⁴⁶ Skupština bosanskih Srba, 50. sjednica, engleski ERN 0096-9865. "U trenutku kada je počeo rat, mi smo imali u opštinama gdje je većina, vlast opštinsku, čvrsto je držali, sve kontrolisali. U opštinama gdje smo bili manjina formirane tajne vlasti, opštinski odbor, opštinsku skupštinu, predsjednika izvršnog odbora. To su bile, sjećate se one "A" i "B" varijante. U "B" varijantama, gdje smo bili u manjini 20%, 15% imali smo vlast uspostavljenu i brigadu, jedinicu i tamo, kolika da je ali odred je bio tamo i komandant." BCS ERN 0084-6058. Predsjednik opštine Jajce u sjevernom dijelu srednje BiH prisjetio se da je dobio instrukcije u vezi s "A" i "B" varijantom, u govoru pred Skupštinom bosanskih Srba na 33. sjednici od 21. jula 1993., BCS ERN 0215-0470-0215-0471.

⁴⁷ Marko Hoare, *How Bosnia Armed* (London, Saqi Books, 2004.) str. 29-31, opisuju nastanak Patriotske lige. Dana 10. juna nekih 36 muslimanskih predstavnika koje je izabrao SDA sakupilo se da bi formiralo Savjet za narodnu odbranu muslimanskog naroda s Patriotskom ligom kao svojim vojnim krilom. Branka Magaš i Ivo Žanić (urednici), *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991-1995.* (Zagreb-Sarajevo: Dani, 1999.), str. 378. i *Oslobođenje* od 15. juna 1991., str. 4. Do januara 1992. Patriotska liga je organizovana na nekoliko lokacija i vršene su periodički pregledi. *Oslobođenje*, 12. januar 1999., str. 13.

⁴⁸ Susan Woodward, *Balkan Tragedy, Chaos and Dissolution after the Cold War* (Washington, DC: Brookings Institution Press, 1995.) str. 254. Dana 26. marta 1992. hrvatski ZNG izvršio je brutalan napad preko granice i ubio 12 bosanskih Srba iz pet različitih porodica iz okoline Bosanskog Broda u BiH. *Oslobođenje*, 28. marta 1992., str. 1 i 29. marta 1992., str. 1. Momčilo Krajišnik rekao je Skupštini srpskog naroda u BiH 27. marta 1992. da su tri srpske porodice poklane u selu Sjekovac i da je u tom sukobu stradalo deset pripadnika Teritorijalne odbrane. "U selu Sjekovac zaklane su tri srpske porodice, a u obračunu je poginulo deset teritorijalaca. Danas oko podneva pripadnici HOS-a pokupili su tijela poginulih i bacili ih u Savu", rekao je delegatima na 14. sjednici Skupštine bosanskih Srba održanoj 27. marta 1992. Engleski ERN 0092-6786. BCS ERN 0090-8381.

⁴⁹ Woodward, *Balkan Tragedy*, str. 254. "U Srbiji su moćne policijske snage unutrašnje bezbjednosti podržavale Miloševića i Socijalističku partiju. Sve glavne stranke i one otpadničke formirale su svoje vojske: četnici vode Srpske radikalne stranke Vojislava Šešelja, zatim Srpska garda Srpskog pokreta obnove Vuka Draškovića, te "Beli orlovi", "Dušan Silni" i "Srpska dobrovoljačka garda" (takođe poznata i kao "Arkanovci" i "Tigrovi"), koju je organizovao Željko Ražnatović "Arkan". Woodwardova tvrdi da je dvadeset raznih paravojnih grupa operisalo u BiH u junu 1991.

⁵⁰ U članu 240 navodi se: "Oružane snage Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije štite nezavisnost, suverenitet, teritorijalnu celokupnost i ovim ustavom utvrđeno društveno uređenje." *Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije* (Beograd: Jugoslovenski pregled, 1989.), str. 115.

⁵¹ Victor Meier u *Yugoslavia: A History of its Demise*, prev. Sabrina P. Ramet (London and New York: Routledge, 1999.) na str. 213 iznosi uvjerljivu tvrdnju da je transformacija JNA dovršena najprije u Hrvatskoj, a tek potom i u Bosni i Hercegovini.

-
- ⁵² *Oslobođenje*, 30. septembar 1991., str. 3.
- ⁵³ *Oslobođenje*, 1. oktobar 1991., str. 1.
- ⁵⁴ Jedan delegat rekao je na srpskoj skupštini u decembru 1991: "Želim istaći i primjedbu uvaženom kolegi Brđaninu da je srpski narod s Romanije odavno mobilisan i spreman, a ovo govorim iz razloga što nas prati dosta naših zemljaka u Vojvodini, Beogradu i širom Srbije. To smo dokazali našim specijalnim jedinicama u Vukovaru, na Trbinskoj cesti, u Borovu naselju. I ovom prilikom mojim Romanijcima želim još jedanput da čestitam. A sutra vas pozivam u Han-Pijesak da proslavimo uspjehe Romanijaca u oslobađanju Vukovara." 4. sjednica Skupštine bosanskih Srba, 21. decembar 1991." Engleski ERN 0093-9663. BCS ERN SA02-5116-SA02-5117.
- ⁵⁵ James Gow, *Legitimacy and the Military: the Yugoslav Crisis* (London: Pinter, 1992.), str. 46-47.
- ⁵⁶ "Informacija o akciji sigurnijeg obezbjeđenja naoružanja i municije TO SRBiH, dostavlja. Republički štab Teritorijalne odbrane Predsjedništva SRBiH, Sarajevo, 13. septembar 1990.", BCS ERN 0087-0220-0087-0235.
- ⁵⁷ Veljko Kadrijević, *Moje videnje raspada: vojska bez države* (Beograd, Politika 1993.), str. 147.
- ⁵⁸ *Oslobođenje*, 8. novembar 1991., strana 7.
- ⁵⁹ *Oslobođenje*, 9. novembar 1991., str. 8 i 15. novembar 1991., str. 3.
- ⁶⁰ "Sarajevo na četničkom nišanu", *Slobodna Bosna*, 21. novembar 1991., str. 3.
- ⁶¹ *Oslobođenje*, 3. decembar 1991., str. 7; 5. decembar 1991., str. 8 i 6. decembar 1991., str. 7.
- ⁶² Borisav Jović, *Poslednji dani SFRJ* (drugo izdanje) (Kragujevac: Prizma, 1996.), str. 420. Prema Jovićevim bilješkama, Milošević je očekivao da će nekoliko jugoslavenskih republika uskoro biti priznate kao nezavisne države. Srbijski predsjednik imao je drugačiji plan za Makedoniju nego za BH. "Ako Makedonija želi da se otcepi, treba se s njom dogovoriti o povlačenju vojske i podeli vojne imovine."
- ⁶³ *Ibid.* 55.
- ⁶⁴ *Ibid.*, str. 421.
- ⁶⁵ Silber and Little, *Yugoslavia: Death of a Nation*, str. 218.
- ⁶⁶ *Oslobođenje*, 5. januar 1992., str. 4.

⁶⁷ Kukanjac je u nekim crtama opisao napredak u relociranju opreme JNA. U *Tužilac protiv Krajišnika*, dokazni predmet P 51, "Zaključci iz procene stanja na prostoru BiH u zoni odgovornosti 2. Vojne oblasti, mart 1992. godine." (Zaključci na osnovu procjene situacije na teritoriji BiH na području odgovornosti 2. vojne oblasti, mart 1992.) Potpisao Milutin Kukanjac, komandant, general-pukovnik, pečat nečitak. BCS ERN 0106-5518–0106-5530; dokazni predmet br. 51.1. Ovaj dokument takode je objavljen u Hasan Efendić, *Ko je branio Bosnu* (Sarajevo: Oko, 1998), str. 45-54.

⁶⁸ General Milutin Kukanjac, "Moja istina", *NIN*, 6. januara 2000., str. 57.

⁶⁹ Tužilac protiv Krajišnika, dokazni predmet P1001, BCS ERN SA03-5899-SA03-5900 i P1001.1, engleski ERN ET SA03-5899-SA03-5900.

⁷⁰ Skupština bosanskih Srba, 50. sjednica, april 1995. Engleski ERN 0096-9865.

⁷¹ Woodward, *Balkan Tragedy*, str. 168. Potpisan je prekid vatre i JNA je pristala da se povuče iz Slovenije 1. jula, no neprijateljstva su se i nakon toga nastavila da bi se završila tek poslije potpisivanja Brionskog sporazuma. Daniel Bethlehem i Marc Weller (urednici), *The 'Yugoslav' Crisis in International Law: General Issues*, Part I (Cambridge: Cambridge University Press, 1997.), str. xxviii.

⁷² Steve Terret, *The Dissolution of Yugoslavia and the Badinter Arbitration Commission: A Contextual study of peace-making efforts in the post Cold-War world* (Ashgate: Dartmouth, 2000., str. 80-82 i 141-163.

⁷³ Woodward, *Balkan Tragedy*, str. 276. i James Gow, *The Triumph of the Lack of Will* (London: Hurst, and New York: Columbia University Press, 1997.), str. 63.

⁷⁴ *Oslobodenje*, 21. decembar 1991., str. 1 i 3.

⁷⁵ Skupština bosanskih Srba, 4. sjednica, 21. decembra 1991., "Odluka o osnivanju Republike Srpske Bosne i Hercegovine", engleski ERN 0093-9650-0093-9651; BCS ERN SA02-5089-SA-2-5090. Član 2 te odluke navodi referendum od novembra 1991. kao odobrenje da se krene dalje prema uspostavi nezavisne zasebne republike.

⁷⁶ Skupština bosanskih Srba, 5. sjednica, 9. januar 1992. Engleski ERN L004-6789 i *Oslobodenje*, 10. januar 1992., str. 8.

⁷⁷ Za odluku Badinterove komisije vidi "Arbitration Commission Opinion no. 4 on International Recognition of the Socialist Republic of Bosnia-Herzegovina by the European Community and its Member States", *International Legal Materials*, Vol. XXXI, br. 6, nov. 1992, str. 1501-1503. Snežana Trifunovska, ed., *Yugoslavia Through Documents, From Its Creation through its Dissolution*, Dordrecht, Boston, London: Martinus Nijhoff Publishers, (1994.), stavka 154, str. 486-488; *Yugoslav Survey*, vol. 32, br. 4 (1991.), str. 124-125 i komentar u Terrett, *the Dissolution of Yugoslavia*, str. 164.

⁷⁸ Skupština bosanskih Srba, 6. sjednica, 26. januar 1992. Engleski ERN 0301-8049-0301-8050.

⁷⁹ Skupština bosanskih Srba, 7. sjednica, 15. februar 1992. Engleski ERN 0110-5039-0110-5092. Na ovoj sjednici raspravljalo se naširoko o nacrtu ustava. Usvajanje ustava planirano je za 25. februar 1992., ali je odgođeno. Skupština bosanskih Srba, 8. sjednica, 25. februara 1992. Engleski ERN 0084-0447. Ustav je napokon odobren 28. februara 1992. Skupština bosanskih Srba, 9. sjednica, 28. februar 1992. Engleski ERN 0110-9190.

⁸⁰ Za rezultate Referenduma vidi *Oslobodenje*, 4. marta 1992., str. 1.

⁸¹ Za rezultate referenduma vidi *Oslobodenje*, 4. mart 1992., str. 1.

⁸² Victor Meier, tadašnji dopisnik *Frankfurter Allgemeine Zeitung*a, bio je na terenu kada je došlo do pucnjave. Meier, *Yugoslavia*, str. 211. Takođe vidi *Oslobodenje*, 3. marta 1992, str. 12. U istoj publikaciji kasnije se otkrilo da je počinitelj, Ramiz Delalić, bio ranije osumnjičen za upotrebu vatrenog oružja i silovanje, te da je bio na liječenju u psihijatrijskoj bolnici u Sarajevu. *Oslobodenje*, 6. marta 1992, str. 8.

⁸³ Kukanjac se prisjeća sporazuma i uklanjanja barikada u "Mojoj istini," str. 58, a o tome izvještava i *Oslobodenje*, 3. marta 1992, str. 1, i 4. marta 1992, str. 2. Kukanjac se prisjeća da je obišao 12 srpskih barikada i 2 muslimanske; prema sarajevskim novinama obišao je 14 srpskih barikada i 7 muslimanskih.

⁸⁴ *Oslobodenje*, 4. mart 1992., str. 2.

⁸⁵ Donia, *Sarajevo: biografija*, str. 279-282, opisuje pokret "Valter".

⁸⁶ Kukanjac je prilikom intervjua za BBC izjavio: "Pesnicama su prijetili jedan drugom. Morao sam da ih razdvojim!" Nakon postizanja sporazuma, predsjednik stranke SDA Izetbegović izjavio je: "Sporazumjeli smo se da ćemo zaštititi naše građane zajedničkim patrolama. Njih će sačinjavati pripadnici savezne armije i naša bosanska policija." *Yugoslavia: Death of a Nation* (video), dio IV.

⁸⁷ Kukanjac, *Moj gost - moja istina*, televizijska emisija, TV Pale, 12. juli 1994.

⁸⁸ Kristijan A. Nielsen, "Ministarstvo unutrašnjih poslova bosanskih Srba: Geneza, učinak, komanda i kontrola, 1990-1992.", u Sonja Biserko (ur.) *Milošević vs. Jugoslavija*, Knjiga I, (Beograd, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2004.), pasus 64 i fusnota 90, stranice 312-313. Christian Nielsen pripremio je ovaj izvještaj za Kancelariju tužilaštva MKSJ-a. Izvještaj je uvršten u dokazni materijal u predmetu Tužilac protiv Slobodana Miloševića.

⁸⁹ *Ibid.*, pasus 71, str. 315.

⁹⁰ *Oslobodenje*, 20. marta 1992., str. 8.

---

⁹¹ "Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo za unutrašnje poslove, Sarajevo. Izjava milicionara muslimanske nacionalnosti o njihovom udaljavanju iz SJB Pale i SJB Sokolac, 24. mart 1992.", BCS ERN 0204-8150-02048151; Engleski ERN 0302-6256-0302-6253.

⁹² *Oslobodenje*, 26. mart 1992., str. 20.

⁹³ "Pomoćnik ministra za unutrašnje poslove Momčilo Mandić MUP SRBiH UZSK, broj 02-2482," 31. marta 1992. br. 2482. BCS ERN 0049-0125-0049-0125, engleski ERN 0085-9466-0085-9467.

⁹⁴ Sažeti prikaz događaja koji su se zbili preko vikenda u "Narod branio grad: hronologija sarajevske drame", *Oslobodenje*, 8. april 1992., str. 4.

⁹⁵ "Dodaci završnom izvještaju Stručne komisije koja je ustanovljena u skladu s Rezolucijom 780 (1992.) Savjeta bezbjednosti. Tom II – Dodatak VI, dio 1," str. 153. (Dalje u tekstu: "Stručna komisija UN-a"), vidi takode Silber i Little, *Yugoslavia*, str. 229, i *NIN*, 2. decembra 1999, str. 60.

⁹⁶ Stručna komisija UN-a, str. 154.

⁹⁷ "Odluka o formiranju Hrvatskog vijeća odbrane", *Narodni list HZ Herceg-Bosna*, 1 (1992.), str. 4.

⁹⁸ *Oslobodenje*, 16. april 1992., str. 1.

⁹⁹ Kadrijević, *Moje viđenje raspada*, str. 148.

¹⁰⁰ MKSJ, IT-02-54, *Tužilac protiv Slobodana Miloševića*, dokazni predmet br. P613, separator 48 (BCS) i 48 (engleski). BCS ERN0206-6176, nacrt prijevoda na engleski 0206-6173-206-6176.

¹⁰¹ *Ibid.*, separator 50 (BCS) i 50a (engleski). BCS ERN 0211-6619; engleski ERN 0302-7829.

¹⁰² *Ibid.* separator 88 (BCS) i 88a (engleski). Prisluskiivani razgovor između Karadžića i Gojka Đoga, 12. oktobar 1991. Engleski ERN ET 0212-8935, str. 7 i 8 od 17. BCS ERN 0212-8927. O dugom prijateljstvu između Đoga i Karadžića vidi u "Vunena vremena Radovanova", u Ljiljana Bulatović, *Radovan*, (Beograd, Evro, 2002.) str. 105-109.

¹⁰³ *Ibid.*

¹⁰⁴ MKSJ, IT-00-39 i 40, *Tužilac protiv Momčila Krajišnika*, dokazni predmet P67A, separator 11 (engleski) i 11.1 (BCS). Krajišnik i Karadžić. 4. septembar 1991. Engleski ERN 0302-7801. BCS ERN 0207-91-41.

¹⁰⁵ *Ibid.*, dokazni predmet br. 69 (video-traka). ERN V000-0270.

-
- ¹⁰⁶ SDS Savjet stranke, od 18:00 do 21:30. Srpska demokratska stranka Bosne i Hercegovine. Engleski ERN 0304-4271-0304-4274. BCS ERN SA02-3844-SA02-3845.
- ¹⁰⁷ *Ibid.* BCS ERN SA02-3847-sa02-3848 ili 0055-1721-0055-1722.
- ¹⁰⁸ *Oslobodenje*, 1. novembar 1991., str. 8.
- ¹⁰⁹ Skupština bosanskih Srba, 4. sjednica, 21. decembar 1991. Engleski ERN 0093-9677. BCS SA02-5146.
- ¹¹⁰ MKSJ, IT-98-34-T, *Tužilac protiv Mladena Naletilića "Tute" i Vinka Martinovića "Štele"*, dokazni predmet P-3.
- ¹¹¹ *Oslobodenje*, 17. april 1992., str. 8, izvještaj na "Dnevniku", TV Sarajevo.
- ¹¹² Skupština bosanskih Srba, 16. sjednica, 12. maj 1992. Engleski ERN 0091-3513. BCS ERN 0214-9446, *Službeni glasnik Republike Srpske*, br. 22, 26. novembar 1993., str. 866.
- ¹¹³ *Ibid.* engleski, ERN 0091-3513. BCS ERN 0214-9446.
- ¹¹⁴ *Ibid.*, engleski ERN 0091-3552. BCS ERN 0214-9476.
- ¹¹⁵ *Ibid.*, engleski ERN 0091-3514. BCS ERN 0214-9447.
- ¹¹⁶ *Ibid.*, engleski ERN 0091-3514. BCS ERN 0214-9447.
- ¹¹⁷ Na primjer, Skupština bosanskih Srba, 34. sjednica, 27. avgust 1993. BCS ERN 0215-0520.
- ¹¹⁸ "Zapisnik sa sastanka održanog u komandi 30. part. divizije, dana 12. 05. 1992.g., sa komandantima brigada i predsjednicima opština u zoni odgovornosti divizije", BCS ERN 0043-7691-0043-7694; engleski ERN 0110-6533-0110-6536.
- ¹¹⁹ Skupština bosanskih Srba, 42. sjednica, 18. i 19. juli 1994. BCS ERN 0215-2880 – 0215-2881.
- ¹²⁰ Skupština bosanskih Srba, 56. sjednica, 17. decembar 1995. BCS ERN 0215-4843.
- ¹²¹ Skupština bosanskih Srba, 16. sjednica, 12. maj 1992. Engleski ERN 0091-3513. BCS ERN 0084-7722.
- ¹²² *Ibid.*, engleski ERN 0091-3520-0091-3521. BCS ERN 0084-7728.
- ¹²³ *Ibid.*, engleski ERN 0091-3523. "Aerodrom se mora sačuvati po svaku cijenu za potrebe Srba... Pustimo li mi aerodrom, ne da nas neće biti preko Drine, nego iza

Kavkaza nas neće biti i vodimo računa o tome šta znače takve činjenice." BCS ERN 0084-7730.

¹²⁴ *Ibid.*, engleski ERN 0091-3522. BCS ERN 0084-7729.

¹²⁵ *Ibid.*, engleski ERN 0091-3524. BCS ERN 0084-7731.

¹²⁶ *Ibid.*, English ERN 0091-3544. BCS ERN 0084-7747.

¹²⁷ *Ibid.*, English ERNs 0091-3544-0091-3545. BCS ERN 0084-7747.

¹²⁸ Radovan Karadžić, otvoreno pismo generalnom sekretaru Boutrosu Boutrosu-Ghaliju, francuskom predsjedniku Françoisu Mitterandu, britanskom premijeru Johnu Majoru, izaslaniku Cyrusu Vanceu i lordu Davidu Owenu, od 8. septembra 1992., u *Pisma Radovana Karadžića*, tom 2 (Beograd: Međunarodni odbor za istinu o Radovanu Karadžiću, 2003.), str. 107.

¹²⁹ *Ibid.*

¹³⁰ Nikola Ivanović, *Rečeno ili prečutano* (Beograd: Književne novine – Enciklopedija, 1993), str 481. Intervju s Karadžićem prvobitno objavljen u *Pobjedi*, 8. juna 1993.

¹³¹ Skupština bosanskih Srba, 17. sjednica, 24-26. juli 1992. BCS ERN 0214-9561.

¹³² Skupština bosanskih Srba, 34. sjednica, 27. avgust 1993, Karadžić, *Tužilac protiv Miloševića*, IT-02-54, dokazni predmet 538, BCS ERN: 0215-0571.

¹³³ “UN je izjavio da je na Švedane otvarana vatra sve dok načelnik srpske policije s Plidže nije došao i apelovao na one koji su otvarali vatru da prestanu ... Kako se bližio mrak, srpske snage s brda otvorile su intenzivnu atriljerijsku, minobacačku i mitraljesku vatru na centralne predjele grada.” Stručna komisija UN-a, str. 165.

¹³⁴ *Oslobođenje*, 28. april 1992., str. 1.

¹³⁵ Kada su srpske snage počele s bombardovanjem 2. maja, bosanski predsjednik Alija Izetbegović bio je u Rimu na pregovorima s predstavnicima Evropske zajednice. Iako mu je rečeno da je sarajevski aerodrom zatvoren, on se vratio u grad avionom da bi ga snage JNA smjesta pritvorile i zadržale na aerodromu. U pregovorima koji su zatim uslijedili, JNA je pristala da oslobodi Izetbegovića u razmjeni za generala Kukanjca i stotine oficira i vojnika iz velikog vojnog objekta u centru grada. Izetbegović i Kukanjac vozili su se zajedno u istom oklopnom transporteru kako bi koordinirali tu razmjenju, ali su vojnici ABiH otvorili vatru na konvoj pri čemu je ubijeno šest lica. Vidi taj opis u Silber and Little, *Yugoslavia*, str. 233-242.

¹³⁶ Po riječima generala Kukanjca: “Pokušaj osвете paravojske 3. maja 1992. nije uspio.” Kukanjac, *Nin* (6. januar 2000.), str. 57. Na konferenciji za novinare 5. maja 1992., zamjenik komandanta bosanske TO pukovnik Vehbija Karić izjavio je da je 3.

maja odbijen pokušaj tenkova i pješadije da prodru u srce grada i da su snage TO-a pokrenule protivnapad. *Večernje novine*, 6. maj 1992, str. 2.

¹³⁷ Četiri izvanredna opisa diplomatskih napora za postizanje mira objavljena su dosada: Izvještaj iz prve ruke dao je Lord Owen, *Balkan Odissey* (London, V. Gollancz, 1995.) i u njemu opisuje svakodnevne pregovore s raznim stranama. Vrijednu dodatnu literaturu na tu temu ispisali su i dvojica prekaljenih naučnika koji se bave ovim regionom, Steven L. Burg i Paul S. Shoup, *The War in Bosnia-Herzegovina: Ethnic Conflict and International Intervention* (Armonk, NY: M.E. Sharpe, 1999.) Još dva rada bave se situacijom na istom polju: David Campbell, *National Deconstruction: Violence, Identity and Justice in Bosnia* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1998.) i Gow, *Triumph of the Lack of Will*.

¹³⁸ Skupština bosanskih Srba, 11. sjednica, 18. mart 1992. Karadžić je kazao pred Skupštinom: "Papir je prihvaćen kao baza, kao osnova za dalje pregovore. Taj papir nije potpisan, niti bismo dopustili nešto da potpišemo da /kao u originalu/ se o tome ne dogovorimo." Engleski ERN 0190-4673. BCS ERN SA01-1174

¹³⁹ Mladen Klemenčić, "Territorial Proposals for the Settlement of the War in Bosnia-Herzegovina," ur. Martin Pratt i Clive Schofield, *International Boundaries Research Unit Boundary and Territory Briefing* 1 (3), 1994, str. 41.

¹⁴⁰ *New York Times*, 28. juli 1992., str. A-3.

¹⁴¹ "Rezolucija Savjeta bezbjednosti 752 (1992.) (S/RES/752, 15. maja 1992.)," Daniel Bethlehem i Marc Weller (ured.), "Yugoslav" *Crisis in International Law: General Issues (Part 1)* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), str 8.

¹⁴² *Ibid.* I: 516. "Report of the Secretary-General Pursuant to Security Council Resolution 752 (1992) (S/24000, 26 May 1992)," 1: 516.

¹⁴³ *Ibid.*, I: 9-12.

¹⁴⁴ *Ibid.* I: Rezolucije 758 od 8. juna 1992. (str. 12), 761 od 29. juna 1992. (str. 13), 764 od 13. jula 1992. (str. 14-15) i 770 od 13. avgusta 1992. (17-18).

¹⁴⁵ *Ibid.*, I: 18, "Rezolucija Savjeta bezbjednosti 771 (1992.) (S/RES/771, 13. avgust 1992.)

¹⁴⁶ "Izvještaj o stanju oko ljudskih prava na teritoriji bivše Jugoslavije koji je podnio g. Tadeusz Mazowiecki, specijalni izvjestilac Komisije za ljudska prava, u skladu sa paragrafom 14 Rezolucije 1922/S 1/1, a koji je Komisija donijela 14. augusta 1992. Ekonomski i socijalni savjet, Ujedinjene nacije, 28. augusta 1992. Komisija o ljudskim pravima. Ekonomski i socijalni savjet, Ujedinjene nacije. 28. avgust 1992."

¹⁴⁷ Orijentalni institut u Sarajevu, uključujući njegov obiman arhivski materijal s dokumentima koji se odnose na sve bosanske vjerske skupine i nacionalnosti, u

---

potpunosti je uništen 17. maja 1992. (*Orijentalni institut u Sarajevu 1950 – 2000.*), str. 12 i 17.

¹⁴⁸ Stručna komisija UN, str. 282-283.

¹⁴⁹ Tatjana Praštalo, "Death of a Library," *Logos*, 1997, str. 96-99, i Stručna komisija UN, str. 282-84.

¹⁵⁰ Na Londonskoj konferenciji, vidi Burg i Shoup, *The War in Bosnia and Herzegovina*, str. 211-214, *Triumph of the Lack of Will*, str. 224-232 i Campbell, *National Deconstruction*, str. 131-138.

¹⁵¹ *The New York Times*, 28. avgust 1992, str. A6.

¹⁵² *The New York Times*, 29. avgust 1992., str. A-4.

¹⁵³ O VOMP-u vidi Burg i Shoup, *The War in Bosnia and Herzegovina*, str. 214-250, i Owen, *Balkan Odyssey*, str. 89-149.

¹⁵⁴ Bethlehem i Weller (ur.), *The Yugoslav Crisis in International Law*, UNSCR 819, 16. april 1993., pasus 6.

¹⁵⁵ *Ibid.*, Rezolucija 824, 6. maja 1993., Predgovor i paragraf 4(a).

¹⁵⁶ *Ibid.*, Rezolucija 836, 4. juni 1993., paragraf 5.

¹⁵⁷ Gow, *Triumph of the Lack of Will*,

¹⁵⁸ O planu za ujedinjenje triju republika, vidi Burg i Shoup, *The War in Bosnia-Herzegovina*, str. 271-281, i Owen, *Balkan Odyssey*, str. 185-222.

¹⁵⁹ O akcionom planu EU-a, vidi Burg i Shoup, *The War in Bosnia and Herzegovina*, str. 281-286, i Owen, *Balkan Odyssey*, str. 223-254.

¹⁶⁰ Owen, *Balkan Odyssey*, str. 190.

¹⁶¹ O Vašingtonskom sporazumu, vidi Burg i Shoup, *The War in Bosnia and Herzegovina*, str. 292-298, i Campbell, *National Deconstruction*, str. 149-151.

¹⁶² O Kontakt grupi i raznim planovima, vidi Burg i Shoup, *The War in Bosnia-Herzegovina*, str. 298-314, i Owen, *Balkan Odyssey*, str. 155-292.

DODATAK A

CURRICULUM VITAE

Robert J. Donia

5907 La Jolla Corona Drive, La Jolla CA 92037

Telefon (kućni): (858) 551-0171, mobilni: (858) 366-3727

E-mail: rdonia@gmail.com Faks: (858) 551-8667

Knjige:

Sarajevo: A Biography. London: Hurst, i Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, 2006.

(Sa Johnom V. A. Fineova, Jr.) *Bosnia and Hercegovina: A Tradition Betrayed.* London: Hurst, i New York: Columbia University Press, 1994.
Objavljeno u bosanskom izdanju kao *Bosna i Hercegovina: Tradicija koju su izdali.* Sarajevo: FAMA, 1995. Takođe i u japanskom izdanju.

Islam under the Double Eagle: The Muslims of Bosnia and Hercegovina, 1878-1914. New York: East European Monographs, Columbia University Press, 1981.
Objavljeno u bosansko-hrvatsko-srpskom izdanju kao *Islam pod Dvoglavim orlom: Muslimani Bosne i Hercegovine 1878-1914.* Zagreb i Sarajevo: Naklada Zoro i Institut za historiju u Sarajevu, 2000.

Predgovori u knjigama:

Mirko Pejanović, *Through Bosnian Eyes: The Political Memoir of a Bosnian Serb.* West Lafayette, u Purdue University Press, 2004.

Enver Redžić, *Bosnia and Herzegovina in the Second World War.* London: Frank Cass, 2005.

Članci:

“Bosna i Hercegovina u vrtlogu: Promjene u prikazivanju Drugog svjetskog rata u literaturi na engleskom jeziku od 1945. do 2005. godine” (Bosnia-Herzegovina at the vortex: Changing portrayals of the Second World War in English, 1945-2005), u *60 godina od završetka Drugog svjetskog rata: kako se sjećati 1945. godine: zbornik radova.* Sarajevo: Institut za istoriju, 2006, str. 17-22.

“The New Masters of Memory: Libraries, Archives, and Museums in Post-Communist Bosnia-Herzegovina,” u Francis X. Blouin and William G. Rosenberg (ur.), *Archives, Documentation and the Institutions of Social*

-
- Memory: Essays from the Sawyer Seminar*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2005, str. 393-401.
- “Šarolikost historije”, Institut za istoriju Sarajevo, *Prilozi*, tom 33 (2004.), str. 221-231.
- “Encountering the Past: History at the Yugoslav War Crimes Tribunal,” *Journal of the International Institute of the University of Michigan*, tom 11, br. 2-3 (Zima-proljeće-ljeto 2004.), str. 1-2 i 15.
- “Robert J. Donia, Vještački nalaz”/Statement of Expert Witness, *Časopis za suvremenu povijest* (Journal of Contemporary History), Zagreb: Hrvatski institut za povijest (Croatian Institute for History), 2004, str. 71-142.
- “Pluralizam Sarajeva u XX stoljeću”, *Dijalog* (Sarajevo), 2003. (1-2), 215-222.
- “*Fin-de-Siècle* Sarajevo: The Habsburg Transformation of an Ottoman Town,” *Austrian History Yearbook*, tom 32 (2002.), 43-76.
- “The New Bosniak History,” *Nationalities Papers*, tom 28, br. 2 (juni 2000.), 351-58.
- “Prolazna slava. Djela o Bosni i Hercegovini na engleskom jeziku, 1980–1999.” Institut za istoriju Sarajevo, *Prilozi*, tom 29 (2000.), 261-274.
- “The Quest for Tolerance in Sarajevo’s Textbooks,” *Human Rights Review*, tom 1, br. 2 (januar-mart 2000.), 38-55.
- “The Bosnian Paradigm: Notes from an Unlikely Source,” *Dijalog* (Sarajevo), tom 9-10 (1998.), 93-102.
- “Mostar: Epicenter of Bosnian Student Movements on the Eve of World War I,” *Hercegovina*, tom 9 (1997.), 264-275.
- “A Test Case for the Muslim-Croat Federation,” *Transition* (Prague), 3. novembar 1996.
- “Peace Endangers the Unity that Survived War,” *Transition* (Prague), 17. maj 1996.
- “The Habsburg Imperial Army in the Occupation of Bosnia and Hercegovina,” in Bela K. Kiraly and Gale Stokes (ur.), *Insurrections, Wars, and the Eastern Crisis in the 1870’s*. New York: Social Science Monographs, 1985., str. 375-391.
- (With William Lockwood) “The Bosnian Muslims: Class, Ethnicity, and Political Behavior in a European State,” Suad Joseph i Barbara Pillsbury (ur.), *Muslim-Christian Conflicts*. Boulder, CO: Westview, 1978., str. 185-207.

“The Battle for Bosnia: Habsburg Military Strategy in 1878”, u *Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovina, Posebna izdanja*, tom 63 (1978.), 109-121.

Prikazi:

Prikaz članka Dževada Juzbašića *Politika i privreda u Bosni i Hercegovini pod Austrougarskom upravom*, u *Austrian History Yearbook*, tom 38 (2006.), 215-216.

Prikaz *Balkan Battlegrounds: A Military History of the Yugoslav Conflict, 1900-1995*, priredila Central Intelligence Agency (C.I.A.), u Institutu za istoriju Sarajevo, *Prilozi*, tom 33 (2004.), 346-347.

Prikaz članka Mitje Velikonje *Religious Separation and Political Intolerance in Bosnia-Herzegovina*, u *Slavic Review*, tom 63, br. 2 (ljetno 2004.), 387-8.

Prikaz članka Srećka M. Džaje *Die politische Realität des Jugoslawismus (1918-1991) mit besonderer Berücksichtigung Bosnien-Herzegowinas*, u *The American Historical Recenzija*, tom 108, br. 4 (oktobar 2003.), 1248-9.

Prikaz Ivana Lovrenovića *Bosnia: A Cultural History*, u *Slavic Review*, tom 61, br. 4 (zima 2002.), 840-1.

Prikaz knjige Lenarda Cohena *Serpent in the Bosom: The Rise and Fall of Slobodan Milošević* u *Nationalities Papers*, tom 29, br. 4 (decembar 2001.), 709-10.

Prikaz članka Julie Mertus, *How Myths and Truths Started a War*, u *Middle East Studies Association Bulletin*, tom 34 (2000.), 127-8.

Prikaz knjige Aleksandra Pavkovića *The Fragmentation of Yugoslavia: Nationalism in a Multinational State*, u *Slavic Recenzija*, tom 58, br. 1 (proljeće 1999.), 214-5.

Prikaz knjige Noela Malcoma *Bosnia: A Short History*, u *Slavic Review*, tom 54, br. 2 (ljetno 1995.), 505-6.

Prikaz knjige Anthonyja Reida *Southeast Asia in the Age of Commerce, 1450-1680. Tom II: Expansion and Crisis*, u *The Journal of Economic History*, decembar 1994., 935-6.

Prikaz članka Srećka M. Džaje *Konfessionalität und Nationalität Bosniens und der Herzegowina: Voremanzipatorische Phase, 1463-1804*, u *The American Historical Recenzija*, tom 91, br. 4 (oktobar 1986.), 958-9.

Prikaz članka Jeromea Bluma *The End of the Old Order in Rural Europe*, u *East Central Europe*, 1979., 101-103.

Prikaz članka Johna D. Treadwaya *The Falcon and the Eagle: Montenegro and Austria-Hungary, 1908-1914*, u *East European Quarterly*, mart 1983., 119-20.

Prikaz članka Mustafe Imamovića *Pravni položaj i unutrašnje-politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914.*, u *The American Historical Review*, decembar 1978., 1295.

Prikaz članka Dževada Juzabašića *Izgradnja željeznica u Bosni i Hercegovini u svjetlu austrougarske politike od okupacije do kraja Kállayeve ere*, u *The American Historical Recenzija*, tom 82, br. 4 (oktobar 1977.), 1014-5.

Radno iskustvo:

University of Michigan. Gostujući profesor historije (od jeseni 2004. do jeseni 2005.)

University of Michigan. Počasni gostujući profesor, korisnik Fondacije Helen DeRoy (jesen 2003.)

Merrill Lynch. Finansijski konsultant i upravnik ogranka. Houston, Texas (1981-87.); San

Diego, California (1987-90.); Amarillo, Texas (1990-91.); Fort Worth, Texas (1992-1995.); i La Jolla, California (1995-2000.), penzionisan 2000.

The University of Oregon. Centar za ruske i istočnoevropske studije. Gostujući predavač za historiju, 1980-1981.

The Ohio State University Lima Campus. Docent za istoriju. 1978-1980.

Stipendija za postdiplomske studije, American Council of Learned Societies. 1977-1978.

Instruktor postdiplomant, Odsjek za historiju, University of Michigan, 1976–1977.

Konsultacije i honorarni rad:

Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) 1997–2006.

Tužilac protiv Tihomira Blaškića, juni-juli 1997; Tužilac protiv Darija Kordića i Marija Čerkeza, juli 1999; Tužilac protiv Miroslava Kvočke i drugih ("Omarska"), Podnesak od marta 2001; Tužilac protiv Blagoja Simića i drugih ("Bosanski Šamac"), septembar 2001; Tužilac protiv Radislava Brđjanina i Momira Talića ("Autonomna regija Krajina"), mart 2002; Tužilac protiv Stanislava Galića ("Sarajevo"), april 2002; Tužilac protiv Milomira Stakića ("Prijevor"), april 2002; Tužilac protiv Slobodana Miloševića, septembar i novembar 2003; i Tužilac protiv Momčila Krajišnika, juli 2005, Tužilac protiv Jadranka Prlića i dr., maj 2006.

Svjedočenje vještaka u vezi sa historijskim kontekstom i kontekstom navodnih ratnih zločina.

Obrazovanje:

Doktorat   University of Michigan, historija. 1976. Disertacija: "The Politics of Factionalism: The Muslims of Bosnia and Hercegovina, 1878-1914."

Magisterij   University of Michigan, historija. 1974.

Fakultetska diploma   Hope College, historija. 1967.

Dodatak B

Tabela jedan
Stanovništvo Bosne i Hercegovine i Sarajeva prema nacionalnom identitetu,
1991.

	Hrvati	Muslimani	Srbi	Jugoslaveni	Ostali	Sveukupno
BIH	760.852 17,4%	1.902.956 43,5%	1.366.104 31,2%	242.682 5,5%	104.439 2,4%	4.377.033
Sarajevo	34.873 6,6%	259.470 49,2%	157.143 29,8%	56.470 10,7%	19.093 3,5%	527.049

Izvor: Hrvatska, Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, *Stanovništvo Bosne i Hercegovine, Narodni sastav po naseljima*, Zagreb, Državni zavod za statistiku, 1995., str. 15

Tabela dva
Delegati u Skupštini Bosne i Hercegovine i u sarajevskom gradskom vijeću, po strankama, 1991.

	SDA (Muslimani)	SDS (Srbi)	HDZ (Hrvati)	Socijaldemokrati	Reformisti	Ostali	Ukupno
Skupština BiH	86 (35,8%)	72 (30,0%)	44 (18,3%)	20 (8,3%)	18 (7,5%)		240
Vijeće grada Sarajeva	41 (34,2%)	28 (23,3%)	4 (3,3%)	22 (18,3%)	19 (15,8%)	6 (5%)	120

Izvor:

Dodatak C

06058176

06058178

